

Pregledni članak
UDK 1: 32(049.2)
Primljeno: 22. travnja 2013.

Pogrešno primijenjena filozofija

BOŽO KOVAČEVIĆ

Visoka škola međunarodnih odnosa i diplomacije Dag Hammarskjöld, Zagreb

Neven Sesardić: **Iz desne perspektive: s političke desnice protiv tvrdih ljevičarskih uvjerenja**, Zagreb: Večernji list, 2012, 200 str.

Neven Sesardić zasigurno spada u red najistaknutijih hrvatskih filozofa, i po broju filozofskih problema kojima se bavio i pokušao ih – u skladu s tradicijom analitičke filozofije kojoj pripada – riješiti, i činjenicom da je potpuno etabliran na međunarodnom planu, o čemu svjedoče brojni njegovi članci tiskani u renomiranim filozofskim časopisima, njegove knjige, od kojih su neke objavili najugledniji svjetski izdavači (Sesardić, 2005), i recepcija tih knjiga u međunarodnoj stručnoj javnosti (Gibson, 2007; Oftedal, 2005; Tabery, 2006, 2009; Taylor, 2011). Njegove prve četiri knjige nedvojbeno spadaju u kategoriju filozofskih knjiga, a peta – koja je povod za pisanje ovog članka – u kategoriju političke publicistike i, rekao bih, primijenjene filozofije.

Knjiga *Iz desne perspektive* zbirka je različitih članaka koji su, izuzevši dva koja se – kao i uvod – ovdje prvi put objavljuju, tiskani u velikom vremenskom rasponu od 1989. do 2011. godine ponajprije u dnevnim novinama i tjednicima, ali i u kategoriziranim časopisima. Izričito polemičan karakter knjige naglašen je podnaslovom *S političke desnice protiv tvrdih ljevičarskih uvjerenja*.

Za neke od članaka uvrštenih u knjigu odmah je jasno da nemaju izravne veze sa središnjom temom knjige. To je gotovo cijeli peti dio knjige naslovljen “Filozofija u ležernijem tonu”, s iznimkom članka “Filozofska matineja: jedno intelektualno sazrijevanje” u kojem Sesardić iznosi svoju autobiografiju, uvjerljivo opisujući stanje na studiju filozofije u Zagrebu gdje se kad je on studirao nije učilo gotovo ništa osim marksizma. U tim člancima nema polemike o političkim pitanjima ni razvrstavanja po lijevom ili desnom ideološkom ključu. Temeljito poznavanje povijesti filozofije omogućilo mu je da lakonski obrazloži zašto bi na rang-listu najvećih filozofa stavio Davida Humea umjesto Tome Akvinskog i zašto bi na tom popisu jedno

mjesto bilo rezervirano za Immanuela Kanta. Superioran intelekt i anglosaksonski smisao za humor omogućili su mu da ismije diskurs stanovitog tipa metafizike koja je kao ne-marksistička inačica kontinentalne filozofije egzistirala na lokalnoj hrvatskoj filozofskoj sceni sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća. To je najzabavniji dio knjige i najlakše se čita. Ali to nije najvažniji dio ove knjige.

Lijevo-desno, nigdje jasnog stava

Sesardiću je važno pokazati da su tvrda ljevičarska uvjerenja neprihvatljiva i da ih treba odbaciti. Pritom tvrdi da javnošću, i onom najširoom i onom akademskom, u SAD-u i u Hrvatskoj dominira ljevičarska ideologija. Njemu je toliko očito da je službena ideologija u Hrvatskoj ljevičarska (Sesardić, 2012: 28) da tu tvrdnju ne smatra potrebnim bilo čime argumentirati. Uočivši da je članica Socijalističke internacionale stranka SDP koja je dosad samo jedan puni mandat bila na vlasti, a HDZ – koji je Hrvatskom upravljao 18 godina u prvih 22 godine samostalnosti – to ipak nije, Sesardić svejedno ne posvećuje puno prostora odgovoru na pitanje kako je moguće da je ljevičarska ideologija dominantna u zemlji u kojoj je neljevičarska stranka većinu vremena na vlasti, i to uz neskrivenu potporu Katoličke crkve. Stanje je takvo “zbog pritiska međunarodne zajednice koja diktira odluke o mnogim pitanjima pa ne dopušta da u tim stvarima stranke manifestiraju svoje različitosti” (*ibid.*: 38). Dakako, on ne komentira ni činjenicu da pritisak u ime međunarodne zajednice rade i desne stranke i da to neprestano radi Katolička crkva. S jedne strane Sesardić kao da želi stvoriti dojam da je međunarodna zajednica, zapravo, ljevičarska internacionala, a s druge ljevičarskima smatra prosvjede protiv Wall Streeta, globalizacije, neoliberalizma i kapitalizma koji se organiziraju prilikom svakog većeg sastanka najvažnijih predstavnika te međunarodne zajednice.

Revolucija je jedna od magičnih riječi s ljevičarskog repertoara na koju Sesardić upozorava. No zanemaruje činjenicu da politologija poznaje više tipova i više tipologija revolucija. Jedna od tih tipologija govori o konstitucionalnim, komunističkim, fašističkim, antikolonijalnim i antidiktatorskim revolucijama. Po ishodima revolucije mogu biti liberalne i umjerene, kao što je bila američka i, u novije vrijeme, češka i ostali istočnoeuropski prevrati, ili radikalne, kakve su bile francuska i sovjetska revolucija (Kurian, 2011: 1477-1478). U antidiktatorske revolucije, primjerice, mogle bi biti uvrštene češka baršunasta revolucija, sve obojene revolucije u zemljama bivšeg SSSR-a i prevrati u okviru arapskog proljeća. Moglo bi se pomisliti da Sesardić revoluciju smatra nužno ljevičarskom, neovisno o tome kakav je režim potaknuo ljude da se pobune protiv njega i u ime kakvih ideala i ciljeva se oni bune. No istodobno je vidljivo da je i on, u stanovitom smislu, pristalica revolucije jer nedvojbeno simpatizira pobune koje su dovele do pada ljevičarskih režima i jer se gorljivo bori protiv ljevičarskog *statusa quo* koji, u njegovoj percepciji, guši slo-

bodou izražavanja desničarskih opredjeljenja u američkoj i hrvatskoj javnosti. Svoj status revolucionara potvrđuje ocjenom da ideje koje on zastupa “prema mišljenju mnogih” dovode do konflikta “s idealom socijalne jednakosti koji je ugrađen u političke temelje suvremene zapadne civilizacije” (Sesardić, 2012: 64).

Svjestan da podjela lijevo-desno nije dostatna za razvrstavanje svih mogućih političkih stajališta, na što upućuju i gorespomenute nedoumice, Sesardić se ipak koristi njome jer “distinkcija lijevo-desno može biti od velike praktične koristi unatoč svojoj nepreciznosti i ograničenoj primjenjivosti” (*ibid.*: 39). Da bi bio sasvim jasan, kaže da je desničar onaj tko podržava stajališta američke Republikanske stranke, a ljevičar je pristalica Demokratske stranke. U Velikoj Britaniji ljevičari podržavaju Laburističku stranku, a desničari Konzervativnu. Što se tiče Hrvatske, tu Sesardić ostaje nedorečen. SDP je ljevičarska stranka, ali za HDZ nije jasno rekao da je desničarska. Zanimljivo je i to da on ne kritizira politiku SDP-a, koji se deklarira kao stranka lijevoga centra, ni jednostranačku komunističku vlast u bivšoj Jugoslaviji. Predmet su njegove kritike pripadnici nekadašnje grupe Praxis, Hrvatski helsinški odbor i nevladine udruge te pojedine javne osobe.

Kad je o Praxisu riječ, jasno je da su pripadnici te skupine kao uvjereni marksisti po samorazumijevanju bili ljevičari. U Sesardićevoj optici taj istočni grijeh ne može umanjiti ni činjenica da su svoju verziju marksizma temeljili na kritici staljinizma i da su povremeno bili u napetim odnosima s komunističkom vlašću koja je, napokon, zabranila njihov časopis *Praxis*, pa on te nevažne pojedinosti i ne spominje. Njihovi najistaknutiji članovi su, k tome, podržavali srpske nacionaliste kad ih je progonila komunistička vlast, a odbili su prosvjedovati protiv progona članova Hrvatskog filozofskog društva zbog hrvatskog nacionalizma. Time su se diskreditirali u domaćoj i svjetskoj javnosti jer se pokazalo da nisu bili dosljedni marksistički kritičari svakog nacionalizma. Danas je ta filozofija potpuno zaboravljena i “nemoćuje je detektirati bilo kakav utjecaj tih ideja na suvremene filozofske diskusije” (*ibid.*: 18). No o protagonistima – osobito onima koji su još živi i politički aktivni – treba raspravljati zbog njihovih spornih postupaka u doba lijevog totalitarizma, kao i zbog toga što je njihov današnji “novokomponirani slobodarski rječnik zapravo manje rezultat njihove evolucije, a više političke mimikrije” (*ibid.*: 19).

Zanimljiv je Sesardićev izbor da kritizira bivše ljevičare koji prema njegovim tvrdnjama danas nemaju nikakvu filozofsku ni političku važnost, a da ni na koji način nije problematizirao one bivše pripadnike ljevičarske totalitarne nomenklature i represivnog aparata tadašnje vlasti koji su, postavši deklarirani desničari, u demokratskoj Hrvatskoj obnašali najvažnije dužnosti, od predsjedničke, premijerske i ministarske pa do šefovskih mjesta u obavještajnim službama. Meni se čini da bi bavljenje onim što je važno bilo produktivnije za utvrđivanje onoga što je i zašto lijevo, a što desno u suvremenoj hrvatskoj politici.

Smatram normalnim da svatko tko se kandidira za neku javnu dužnost ili se bavi javnim poslom prihvati rizik da bude javno kritiziran, pa i zbog postupaka iz prošlosti za koje bi sada volio da se ne spominju ili zbog nekadašnjih uvjerenja suprotnih onima koja sada iskazuje. Sesardić je iskoristio demokratsko pravo i ukazao na činjenice prešućene u službenoj biografiji jednog ministra ljevičarske Račanove vlade zbog čega, prema Sesardićevu mišljenju, ovaj nije zaslužio obnašati tako odgovornu dužnost. Pritom je naglasio da on ne traži “da se naši novopečeni ‘liberali’ zbog svoje prošlosti ispričaju, javno pokaju ili da kleče na kukuruzu” (*ibid.*: 128). Dakle, javnosti je ostavljeno da procijeni koliko su bili vjerodostojni sporni dužnosnik i vlada koje je on bio član.

Tako je napisao 2002. godine, ali je 2012, pišući uvodno poglavlje za knjigu, isti slučaj stavio u drugi kontekst. Deset godina poslije navedeni slučaj potaknuo je Sesardića da kaže: “koliko god bilo opravdano kritizirati metode senatora Josepha McCarthya u njegovoj potrazi za neprijateljima Sjedinjenih Država na početku Hladnog rata, nemamo razloga prihvatiti ljevičarsku floskulu o tome da se tu radilo o lovu na vještice. U stvari, te su ‘vještice’ postojale” (*ibid.*: 19). Ubacivanje te uzgredne opaske navodi na pomisao da se Sesardić ne bi zadovoljio samo time da je navedeni dužnosnik eventualno ostao bez ministarskog položaja – što u demokratskoj zemlji može biti rezultat javnog pritiska – nego da ne bi imao ništa protiv da je dotični ostao bez ikakvog posla, kao što se to dogodilo tisućama onih koje je McCarthy proglasio neprijateljima. Je li nečiji svjetonazor ili (nekadašnje) političko uvjerenje dostatan razlog da ga se ispituje i procesuirao kao što je to radio McCarthy i kao što su to, između ostalih, masovno radile komunističke vlasti u Hrvatskoj poslije 1971? Ili je nedopustivo kada to rade ljevičari, a dopustivo kada to rade desničari? Iako piše jednostavno i čitko, Sesardić ne daje jasne odgovore na ta pitanja na postavljanje kojih navodi njegov tekst.

Premda se u američkom političkom kontekstu deklarirao kao pristalica politike Republikanske stranke i premda je odbacio ljevičarske optužbe da je predsjednik Bush lagao kad je, u okviru priprema za napad na Irak, tvrdio da Sadamov režim posjeduje oružje za masovno uništenje, Sesardić ni tu ne iznosi svoje konačno stajalište. On je korektno ukazao na to da se iz činjenice da je Bush neistinito tvrdio da u Iraku postoji oružje za masovno uništenje ne može zaključiti da je svjesno lagao jer postoji mogućnost da je i on u tom trenutku bio pogrešno obaviješten. Isto tako ne može se bez dodatnih informacija, koje Sesardić ne iznosi, nedvojbeno utvrditi ni da nije lagao. Ali ljevičari su nedvojbeno u krivu. To vrijedi i za kolumnista *Jutarnjeg lista* koji je ustvrdio da je “svakom normalnom bilo jasno da to ne može sretno završiti” kad je George Bush krenuo u Irak “da bi zaštitio američki način života”. Sesardić je tom i drugim “zapjenjenim ljevičarima” preporučio da udahnu zrak, da popiju tabletu za smirenje i da potom razmisle “o mogućnosti da je odluka o inter-

venciji u Iraku bila zapravo daleko kompleksnija nego što se to njima čini” i da je “odlučka bila u stvari zasnovana na dobrim razlozima” (*ibid.*: 40).

Argument u prilog Sesardićevoj tezi jest činjenica da su tu ratnu avanturu podržali uglednici poput Havela i Michnika, za koje se može pretpostaviti da su normalni. Ali sam Sesardić ne iznosi nijedan od tih dobrih razloga koji su doveli do odluke o ratu u Iraku. On, dapače, tvrdi kako ne namjerava “braniti Bushovu politiku prema Iraku (niti prema bilo čemu drugome)” (*ibid.*: 36). A bilo bi zanimljivo čuti Sesardićevu obranu te politike s obzirom na to da je nisu kritizirali samo “zapjenjeni ljevičari”, nego, primjerice, i najeminentniji predstavnici konzervativne hladnoratovske verzije ofenzivnog realizma. Jedan od njih ustvrdio je da su “predsjednik i njegovi savjetnici precijenili što vojna sila može postići u modernom svijetu te uvelike podcijenili kako teško može biti proširiti demokraciju na Bliskom istoku” i zaključio da je taj propust “presudio nastojanju Washingtona da dominira svijetom, potkopao američke vrijednosti i institucije na domaćoj fronti i ugrozio njegovu poziciju u svijetu” (Mearsheimer, 2011: 21). Čak su i neki istaknuti sudionici vojnih operacija na terenu postavljali pitanja poput ovih: “Kako je moguće da se mi, Sjedinjene Države, najveća (materijalno najmoćnija) od svih velikih sila, sada nalazimo na gubitničkom kraju vojne intervencije protiv onoga što bi prema svim priznatim mjerilima bio slabiji i manji neprijatelj?” (Wilson, 2007: 254). Komentirajući rezultate izbora za Kongres 2006. godine, isti autor – za kojega se, s obzirom na činjenicu da ima besprijekornu vojnu karijeru, ni po čemu ne može pretpostaviti da bi mogao biti svrstan u ljevičare po Sesardićevim kriterijama – konstatira da se radilo o “gubitku povjerenja u sposobnost prijašnjeg režima da upravlja, osobito u pogledu upravljanja prema prihvatljivom rješenju u Iraku” (*ibid.*: 255).

Kad je već ustvrdio da su Republikanska stranka u Americi i Konzervativna stranka u Velikoj Britaniji desničarske, moglo bi se očekivati da će Sesardić barem pokušati objasniti kako to da je Bushov najvjerniji saveznik u Iraku bio britanski premijer Blair, vođa navodno ljevičarske Laburističke stranke. Blair, očito, nije reagirao kao ljevičarski intelektualci koji, prema Sesardićevim tvrdnjama, kao roboti na određena pitanja svi daju iste odgovore: Rat u Iraku? Ne. Guantanamo? Ne. (Sesardić, 2012: 38). Mislim da bi spomenuta iznimka trebala biti obrađena u knjizi koja tako opsesivno inzistira na istjerivanju desničarske istine i na stajalištu da je sve ljevičarsko nužno pogrešno, neprihvatljivo i nepošteno. Bilo bi općenito produktivnije da je pokušao razmotriti razloge zbog kojih su brojni i ljevičari i desničari osudili vojnu intervenciju u Iraku i ozakonjenje torture kao metode pribavljanja dokaza umjesto što je, nerijetko pod cijenu prešućivanja relevantnih činjenica, inzistirao na ispravnosti čak i onih desničarskih stajališta za koja sam nije bio spreman iznositi argumente.

Žalopojke zbog izgubljenih slobodnih izbora

No Sesardić se nipošto ne odriče Georgea Busha. Osvrnuvši se na nerijetko neumjesne komentare rezultata američkih predsjedničkih izbora 2004. godine koji su o pobjedniku te utrke i o njegovim biračima govorili da su glupi, on im odrežite odgovara:

“Nema šta, dobra manifestacija tolerantnosti ljevičara kada slobodni izbori završe rezultatom koji se njima ne dopada! Oni se nikako nisu mogli pomiriti niti s porazom 2000. godine pa još uvijek moramo slušati njihove žalopojke o tome kako je Goreu tada ‘ukradena’ pobjeda premda je istraživanje provedeno na Sveučilištu Chicago naknadno pokazalo da se konačni ishod ne bi promijenio čak i da su u Floridi bili ponovno prebrojani i uračunati glasovi onako kako je tražio Gore” (*ibid.*: 32).

S prvom rečenicom citiranog odlomka vjerojatno bi se mogao složiti svatko nesklon neukusnim pretjerivanjima. Ali s ostatkom izrečenog ne može se složiti onaj koji poznaje činjenice u vezi s predsjedničkim izborima 2000. godine, koje je Sesardić uredno prešutio.

Demokratski kandidat i tadašnji potpredsjednik SAD-a Al Gore osvojio je 543.895 glasova više od republikanskog suparnika Georgea W. Busha, ali je Bush osvojio 271 elektorski glas, a Gore 266. Da je Gore pobijedio u Floridi, koja nosi 25 elektorskih glasova, on bi bio predsjednik. Tijekom dana izbora izlazne ankete pokazivale su da vodi Gore, dok su rezultati službenog brojenja glasova pokazivali da vodi Bush. Kako je brojenje odmicalo, razlika se smanjivala te je na koncu bila svedena na samo 900 glasova. Gore je zatražio ponovno prebrojavanje glasova u okruzima u kojima su demokrati tradicionalno imali prevagu. Upravo je ondje registriran nerazmjerno velik broj nevažećih listića i najveće odstupanje službenih rezultata od rezultata izlaznih anketa. Intervencije državnih vlasti Floride i Vrhovnog suda onemogućile su da se do kraja ponovno prebroje glasovi na svim spornim mjestima. Ali obavljeno prebrojavanje dijela spornih listića dovelo je do toga da je razlika u korist Busha smanjena na svega 537 glasova, što je bilo 0,00901% ukupnog broja glasova (http://en.wikipedia.org/wik/United_States_presidential_election_2000).

Da se sa sigurnošću moglo utvrditi da daljnjih promjena u pogledu rezultata glasovanja ne može biti, i ta mala razlika bila bi dostatna za bezrezervno priznavanje pobjede Georgea W. Busha. No prebrojavanje nije obavljeno do kraja i sumnja je ostala. Dodatne sumnje pobudila je naknadno utvrđena činjenica da su državne vlasti Floride, gdje je guverner bio Jeb Bush, brat predsjedničkog kandidata Georgea Busha, prije izbora provele reviziju biračkih popisa s kojih su, u skladu sa zakonom, izbacile 100.000 navodno osuđenih zločinaca. Naknadne provjere poka-

zale su da mnogi od izbrisanih birača zapravo nisu bili zločinci, ali su bili pristaše Demokratske stranke (http://en.wikipedia.org/wik/2004_United_States_presidential_election_voting_controversies).

Razmjeri nepravilnosti uočeni tijekom predsjedničkih izbora 2000. na Floridi potaknuli su na reakciju i najviše državno tijelo za nadzor ostvarivanja biračkih prava *U.S. Commission on Civil Rights*. Na osnovi trodnevnih saslušanja više od stotinu svjedoka u floridskim gradovima Miamiu i Tallahasseeu te proučavanjem više od 180.000 stranica dostupnih dokumenata Komisija je u lipnju 2001. objavila svoje izvješće.

Zaključci Komisije bili su porazni. Utvrđena je “čvrsta osnova za zaključak da je na Floridi došlo do povrede glave 2. Zakona o biračkim pravima (*Voting Rights Act*)”. Premda je otklonjen zaključak da su se najviši državni dužnosnici Floride urotili radi oduzimanja prava glasa tisućama građana, naglašeno je da su oni “ignorirali uvjerljive dokaze o povećanoj stopi registracije birača u zajednicama. Najviši državni dužnosnici zaduženi za osiguravanje učinkovitosti, jednoobraznosti i poštenja izbora propustili su ispuniti svoje obveze i bili su redovito nespremni preuzeti odgovornost”. Budući da se nadležnost Komisije svodi samo na prikupljanje činjenica, pozvan je državni odvjetnik SAD-a “da odmah započne s postupkom utvrđivanja odgovornosti prema Zakonu o pravima birača”.

Komisija je utvrdila da su na Floridi masovno kršena građanska prava crnih građana:

“Procjenjuje se da je približno 14,4% glasova floridskih crnaca proglašeno nevažećim. U usporedbi s tim, približno 1,6% glasova za predsjednika onih floridskih glasača koji nisu crnci proglašeno je nevažećim.

Statistička analiza pokazuje da nerazmjer između broja nevažećih listića između crnih i necrnih glasača nije posljedica razlika u obrazovanju ili pismenosti. (...) razina pogreške nastale zbog neobrazovanih, neobaviještenih ili nezainteresiranih glasača iznosi manje od 1% problema.

Približno 11% glasača na Floridi bili su Afroamerikanci; pritom Afroamerikancima pripada oko 54% od 180.000 nevažećih listića tijekom izbora u studenom 2000. na Floridi.

Ondje gdje su bili dostupni podaci o glasačkim mjestima, oni jasno pokazuju da su 83 od 100 mjesta s najvećim brojem nevažećih glasova mjesta s crnačkom većinom” (*Voting Irregularities*).

Nalazi Komisije upućuju na zaključak – koji Komisija nije izrekla – da su nepravilnosti na Floridi bile takvih razmjera da su utjecale na konačni rezultat predsjedničkih izbora. Ugledni autori govore da je izborni fijasko 2000. “učinio Sjedinjene Države međunarodnim predmetom ismijavanja” (Gerken, 2009: 3). Da je Sesardić čitatelje upoznao barem s nekima od ovdje iznesenih podataka, možda bi

im bilo jasnije zašto su se uopće pojavile “žalopojke” o ukradenim izborima 2000. godine. Vjerojatno bi se zapitali jesu li i izbori 2004. bili potpuno slobodni. Pokazalo bi se da bi i to pitanje bilo opravdano.

Predsjedniku Georgeu W. Bushu se 2004. godine suprotstavio demokratski kandidat John Kerry. Bush je ovaj put osvojio i većinu glasova birača (50,5% u odnosu na Kerryjevih 48,3%) i većinu u Elektorskom kolegiju (286 : 251). Kerry je čestitao Bushu na pobjedi i nije osporio rezultate izbora. Uvjerljiva Bushova pobjeda nije mu, naizgled, davala nikakva povoda za to. No pokazalo se da su i ovaj put postojali ozbiljni razlozi za sumnju u regularnost ostvarenih izbornih rezultata.

Uz pitanje popisa birača, koje je očito ostalo otvoreno tijekom cijele američke povijesti, na tim izborima kao akutno se pojavilo pitanje uređaja za brojenje glasova. Te izbore obilježila je široko rasprostranjena upotreba elektroničkih uređaja za glasovanje i prebrojavanje glasova, *touchscreen electronic voting machines*. Starije i slabije pismene osobe imale su problema s upotrebom tih strojeva. No uz to, kao i 2000. godine, pojavili su se veliki raskoraci između rezultata izlaznih anketa i službenih rezultata glasovanja.

Čak 30% glasova na izborima 2004. godine zbrojeno je pomoću *touchscreen electronic voting machines* koje nisu otiskivale nikakvo izvješće na temelju kojeg bi se naknadno moglo provjeriti odgovara li objavljeni rezultat stvarno izraženoj volji birača. Analize su pokazale da je Bush redovito pobjeđivao u okruzima u kojima su upotrijebljeni ti uređaji, pri čemu je zabilježen velik raskorak između izlaznih anketa i službenih rezultata glasovanja. Izlazne ankete govorile su da pobjeđuje Kerry, a službeni su rezultati bili u Bushovu korist. U okruzima u kojima su upotrijebljeni drugačiji uređaji takvih raskoraka nije bilo (http://www.en.wikipedia.org/wik/United_States_presidential_election-2004).

Kad je otkriveno da su čelni ljudi kompanija koje su proizvodile i prodavale te uređaje zapravo istaknute pristaše republikanaca, za pristaše Demokratske stranke to je bio jasan pokazatelj još jedne izborne prijevare (Parenti). Podatak da je jedna od tih kompanija zaposlila čak pet savjetnika koji su prethodno bili osuđeni zbog prijevara u vezi s lažiranjem rezultata kompjutorskih izračuna također je izazivala sumnju u namjere i proizvođača tih uređaja i onih koji su ih od njih kupovali. Kalifornijski državni tajnik, zadužen za organiziranje izbora u svojoj državi, odbio je dopustiti upotrebu tih strojeva zbog upozorenja brojnih kompjutorskih stručnjaka da programi ugrađeni u te strojeve nisu prošli potrebnu stručnu provjeru. Proizvođači su odbijali dopustiti uvid nezavisnih stručnjaka u programe tih strojeva, pozivajući se na zaštitu autorskih prava.

Stručnjaci kalifornijskog Sveučilišta Berkeley konstatairali su da su razlike između izlaznih anketa i službenih rezultata na Floridi 2004. godine bile matematički nevjerojatne (Zetter, 2004). Uz već spomenute analize rezultata glasovanja na

Floridi, kao i sličnu analizu provedenu na Sveučilištu Pennsylvania, analizirani su i izbori u Sjevernoj Karolini. Analiza pak rezultata izbora u Ohiju, u Cuyahoga Countyju, gdje je pobijedio Bush, pokazala je da je na 29 glasačkih mjesta glasovalo 93 136 glasača više nego što ih je bilo na biračkom popisu. Premda su tijela nadležna za provedbu izbora dala naknadna objašnjenja, sumnja u regularnost toga glasovanja ipak je ostala (Yurica, 2004).

I izvješće OESS-a o izborima 2004. godine upozorilo je na probleme proizvoljnog uskraćivanja prava glasa osobama koje su odslužile kaznu te na probleme s *touchscreen electronic voting machines* ili, kako su ih u tom izvješću nazvali, *direct-recording-electronic voting machines* (DRE). Da bi birači stekli povjerenje u novu tehnologiju registracije glasovanja i brojenja glasova, izvješće preporučuje ove mjere:

“1. Uključivanje odredaba koje će dopustiti kompetentnim osobama, akademskim institucijama ili skupinama civilnog društva da sveobuhvatno i nezavisno provjere DRE-uređaje za glasovanje, poštujući razumna ograničenja povezana samo s patentnim ili autorskim pravima. Takva provjera nikako ne bi trebala biti shvaćena kao zamjena za uspostavu obuhvatnih i transparentnih procedura provjere.

2. Donošenje odredaba koje će spriječiti moguć sukob interesa prodavača.

(...)

4. Uspostava jasne podjele odgovornosti između prodavača, agencija za licenciranje i administracije izbora da bi se osigurala puna odgovornost i učinkovitost odgovora u slučaju kvara DRE-opreme” (*United States of America 2 November 2004 Elections*, 2005).

Možda Sesardiću nisu bile poznate te informacije koje daju osnovu za sumnju da su rezultati predsjedničkih izbora u Floridi 2000. godine bili lažirani, kao ni izvješće vodeće međunarodne organizacije specijalizirane za nadzor provedbe izbora koje daje osnovu za zaključak da predsjednički izbori 2004. nisu bili potpuno slobodni i poštjeni. No da je pretpostavio da neraspoloženje barem nekih komentatora prema predsjedniku Bushu nije samo posljedica njihove doktrinarne zaslijepjenosti, vjerojatno bi se potrudio pronaći moguće razloge za njihove “žalopojke”.

Čari kapitalizma, protekcionizma i *bailouta*

U važnije dijelove knjige svakako spada članak “Čari kapitalizma” koji je nadahnut obrana kapitalizma od kritika koje su uslijedile nakon izbivanja financijske krize 2008. godine. Sesardić uvjerljivo obrazlaže da su razina blagostanja i stupanj individualnih sloboda velike većine stanovnika Sjedinjenih Američkih Država na znatno višoj razini negoli su bili u ijednom drugom obliku ekonomske i društvene organizacije, čak i nakon sloma financijskih tržišta. Da bi slika bila jasnija i privlač-

nija, on se ne zamara općepoznatim činjenicama da se epohalni uspjeh kapitalizma i planetarna dominacija Zapada ne mogu objasniti bez otimačine teritorija provedene oružanom silom i bez udjela ropskog rada u kolonijama sve do 19. stoljeća. Dio su objašnjenja tog uspjeha općenito niske nadnice u prvom razdoblju kapitalističke ere i upotreba još slabije plaćenog dječjeg rada, koji je u zapadnim državama zabranjen, ali se zapadne kompanije i danas koriste njime u svojim pogonima diljem svijeta. Predmet njegova interesa nije ni činjenica da se profiti velikih kompanija u zemljama u razvoju temelje i na nepoštivanju međunarodno prihvaćenih normi zaštite okoliša koje u svojim matičnim državama moraju poštivati. Može se pretpostaviti da te primjedbe Sesardić opravdano ne razmatra jer bi ih lako mogao otkloniti konstatacijom da su i drugi sustavi mnogim ljudima donijeli najgore moguće strahote, ali u konačnici nisu doveli do rezultata kakvima se kapitalizam može podičiti.

No Sesardić ne razmatra ni druge povijesne, pravne, političke i ekonomske okolnosti relevantne za razvoj kapitalizma. On kaže samo to da se postignuća kapitalizma mogu objasniti “kombinacijom triju ključnih elemenata: privatnog vlasništva, slobodnog tržišta i inovacije” (Sesardić, 2012: 47). No prosperitet zapadnih društava koji on opisuje ne može se objasniti bez političkih reformi koje su – pod utjecajem liberalnih ideja s jedne strane i socijaldemokratskih s druge – dovele do općeg prava glasa te zakonskih rješenja i institucionalnih aranžmana koji su bili sračunati na izbjegavanje zaoštavanja polarizacije između bogatih i siromašnih te su kombinacijom poreznih i socijalnih politika potaknuli postupan rast blagostanja za sve. Održavanje države blagostanja na Zapadu potpomognuto je, između ostalog, očitim protekcionizmom u skladu s kojim se zemljama u razvoju kao uvjet za financijske aranžmane s MMF-om ili Svjetskom bankom nameće ukidanje uvoznih carina i zabrana subvencioniranja poljoprivrede, dok zapadne zemlje izdašno subvencioniraju svoju poljoprivredu, umjetno čineći svoje proizvode konkurentnijim. Bogate zapadne zemlje “zapravo su stvorile globalni trgovinski režim koji je pomogao njihovim posebnim korporativnim i financijskim interesima i tako ugrozio najsiromašnije zemlje svijeta” (Stiglitz, 2006: xii). Europa je, primjerice, prije nekoliko godina onemogućila uvoz kineskog tekstila pod izlikom da su cijene bile dampinške. Vlada Georgea Busha uvela je desetpostotnu carinu na uvoz čelika kako bi američkoj automobilskoj industriji domaći čelik bio jeftiniji od uvoznog. Glavni pobornici slobodnog tržišta nisu se libili političkih intervencija kojima je, primjerice, onemogućeno da kineski i ruski kapital postanu vlasnici velikih naftnih i plinskih kompanija u Americi i Velikoj Britaniji. Najuvjerljiviju potvrdu tvrđnji da se opstanak zapadnog kapitalizma više ne zasniva samo na slobodnom tržištu pružaju trilijuni državnog novca plaćeni za spas financijskog sustava i automobilske industrije u Americi i Europskoj Uniji. Očito, slobodno tržište funkcionira i proizvodi društveno blagostanje u određenim političkim i pravnim okvirima o kojima Sesardić ne kaže ništa u svojoj apologiji kapitalizma.

Jasno je da svi ti argumenti, uzeti zajedno s posljedicama financijske krize koje znače da su milijuni ljudi preko noći ostali upravo bez onih blagodati koje Sesardić navodi kao ključne rezultate primjene kapitalizma, ne moraju biti i nisu dostatni za odbacivanje njegove postavke da je kapitalizam najbolji dosad poznati način funkcioniranja gospodarstva. On priznaje da mnogi nedostaci kapitalističkog sustava “najvjerojatnije neće nikada biti potpuno neutralizirani, a kamoli uklonjeni”, ali i dodaje da će racionalna osoba “biti protiv kapitalizma jedino ako ima dobre razloge vjerovati da će sustav koji će ga zamijeniti biti *bolji* od kapitalizma” (Sesardić, 2012: 49). Kako vidimo, Sesardić misli da je jedina dilema za ili protiv kapitalizma. Uopće ne problematizira mogućnost rasprave o kapitalizmu boljem od njegove aktualne američke inačice. On ne primjećuje da u vezi s krizom koja je zahvatila zapadni kapitalistički svijet nije dostatno ustvrditi samo da je kapitalizam ipak najbolji sustav ekonomije, a ne problematizirati politike koje su dovele do krize i koje se primjenjuju radi izlaska iz nje. Nijedna od 21 knjige o financijskoj krizi prikazane u članku Andrewa Loa (Lo, 2012) koji Sesardić spominje ne dovodi u pitanje kapitalizam, nego svaka na svoj način problematizira dostatnost ili nedostatnost regulacije financijskih tržišta te ponašanje ključnih aktera u financijskim institucijama i tijelima državne vlasti.

Isto se tako ne bi moglo reći da je ijedan od suautora kongresnog izvješća o uzrocima financijske krize načelno protiv kapitalizma, pa ipak se Sesardić s nekima od njih slaže, a s nekima ne. On se priklanja republikancima koji su ostali u manjini i koji uzroke izbijanja krize vide u prevelikoj državnoj regulaciji. Valjda zbog neslaganja sa stajalištima demokratske većine koja je konstatirala da se radilo “o sustavnom slomu odgovornosti i etike” (*The Financial Crisis Inquiry Report*, 2011: xxii), Sesardić se ne upušta u detaljniji prikaz toga izvješća. A u njemu se tvrdi da su najodgovornije osobe u financijskim institucijama i državni dužnosnici zaduženi za nadzor funkcioniranja sustava “ignorirali upozorenja i propustili ispitati, razumjeti i upravljati rastućim rizicima unutar sustava bitnog za blagostanje američkih građana” (*ibid.*: xvii). Da bi relativizirao važnost zaključaka iznesenih u tom izvješću, Sesardić konstatira kako bi – da je odnos snaga u Kongresu u trenutku formiranja povjerenstva bio drukčiji – “zaključci u tom dokumentu išli u potpuno suprotnom smjeru” (Sesardić, 2012: 51). Da su pak republikanci bili u većini i da su zaključci bili drukčiji, demokrati bi osporavali objektivnost izvješća, a takva diskusija, primjećuje Sesardić, “nikamo ne vodi” (*ibid.*).

Nakon što je, pročitavši Loov prikaz knjiga kompetentnih autora o uzrocima financijske krize 2008. godine, zaključio “da na kraju ostaje potpuno nejasno ne samo *zašto* se nešto dogodilo, nego i *što* se uopće dogodilo” (*ibid.*: 50), Sesardić, vidimo, konstatira – pomalo iznenađujuće s obzirom na najavu da će se boriti “protiv tvrdih ljevičarskih uvjerenja”, u koje ubraja i demokratska uvjerenja – da bi politička rasprava između demokrata i republikanaca o tom pitanju bila besmislena.

Unatoč tome što ta rasprava nikamo ne vodi, on bi se priklonio stranci “koja put za opći ekonomski prosperitet društva vidi u većem oslobađanju privatne inicijative od stega državne birokracije” (*ibid.*: 52). To u američkom kontekstu znači da bi se priklonio republikancima. Ali Sesardić propušta na bilo koji način problematizirati pitanje kako to da su povijesno najveći deficiti državnog proračuna nastali u vrijeme republikanskih predsjednika Ronalda Reagana i Georgea Busha mlađeg, dakle u vrijeme protivnika velike države i trošenja novca poreznih obveznika. Ako je smatrao da je izvješće kongresnog povjerenstva pristrano, mogao je posegnuti, recimo, za izvješćem OECD-a u kojem su među četiri ključna uzroka financijske krize 2008. godine navedene dvije mjere Bushove vlade, obje iz 2004. godine: politika ohrabivanja posjedovanja vlastite kuće nazvana *Američki san* i promjena pravila državnih osiguravateljskih kompanija Fannie Mae i Freddie Mac koje su povećale otkup osiguranja i hipoteka od banaka ne bi li im omogućile pojačano financiranje u okviru programa *Američki san* (Keeley, Love, 2010: 27). Sesardić to izvješće i ne spominje. Isto tako ne problematizira pitanje kako se ideologija nevidljive ruke tržišta može spojiti s praksom *bailouta*, spašavanja privatnih kompanija financijskom intervencijom države, koju je otpočeo republikanski predsjednik Bush. “Zemlja u kojoj se socijalizam često tretira kao anatema socijalizirala je rizik i intervenirala na tržištima na besprimjerne načine” (Stiglitz, 2010: 29). Možda zbog poteškoća na koje bi naišao u pokušaju da primijeni svoju lijevo-desno optiku na te probleme, Sesardić je u ovom poglavlju borbu “protiv tvrdih ljevičarskih uvjerenja” usmjerio samo na simpatizere uličnih prosvjednika koji, neupućeni u sve potankosti argumentacije ekonomske znanosti, za sve nedaće okrivljuju Wall Street i krupni kapital. U takvom opredjeljenju nije ga omela ni činjenica da je dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju, koji je na zasjedanju Svjetskog ekonomskog foruma 2007. godine u Davosu začuđenom auditoriju najavio skorbu financijsku krizu, bio eksplicitan u detektiranju krivaca: “Ali kriza nije nešto što se jednostavno dogodilo financijskim tržištima; nju su napravili ljudi – to je bilo nešto što je Wall Street napravio sebi i ostatku našega društva” (*ibid.*: 18).

I dok lijevo-desna rasprava o uzrocima financijske krize nema smisla, tvrdi Sesardić, takva se rasprava o drugim pitanjima može voditi. Jedno je od njih pitanje siromaštva. U tom odjeljku demokrati kao da su ponovo svrstani u tvrdnu ljevicu, s obzirom na to da Sesardić kritizira njihovu politiku pomoći siromašnima koju je još šezdesetih godina započeo predsjednik Johnson. Lucidno je uočeno da je neprestano povećavanje proračunskih izdvajanja za rješavanje problema siromašnih rezultiralo neprestanim povećavanjem broja siromašnih. Kao rješenje tog problema Sesardić potpuno opravdano predlaže da se pokuša “ohrabriti privatno poduzetništvo i ljudsku inventivnost, očekujući da će se time otvoriti prostor za mnoga nova zaposlenja i na taj način mnogo efikasnije i trajnije pomoći onima kojima je doista potrebna pomoć” (Sesardić, 2012: 59). On, dakle, uzima u obzir mogućnost da su

barem neki novokomponirani siromašni to postali na temelju kalkulacije da im se više isplati koristiti različite vidove državne pomoći nego raditi te da su na taj način iskazali i poduzetnost i inovativnost u pronalaženju prilika za lagodan život u neradu, da su, dakle, izigrali zakonske odredbe. No on ni na koji način ne razmatra hipotezu da su ohrabrena poduzetnost i inventivnost izvršnih direktora banaka i drugih financijskih institucija, u kontekstu neadekvatne zakonske regulative, dovele do toga da je, u trenutku kad je vladino izvješće o uzrocima krize pušteno u tisak, “više od 26 milijuna Amerikanaca ostalo bez posla, ne mogu pronaći stalni posao ili su odustali od potrage za poslom. Oko četiri milijuna obitelji izgubilo je svoje domove zbog neplaćanja, a drugih četiri i pol milijuna ušlo je u proces ovrhe ili ozbiljno zaostaje s plaćanjem svojih hipoteka” (*The Financial Crisis Inquiry Report*, 2011: xv). A opsežni *bailout* republikanska je vlada poduzela radi ublažavanja posljedica do kojih je doveo taj pokušaj provedbe čistog nereguliranog tržišta u financijskoj sferi. Premda mislim da je Sesardić u pravu kad se zauzima za stimuliranje poduzetništva i inovativnosti nasuprot povećanju broja ovisnika o državnoj pomoći, vidljivo je da njegova načelna opredjeljenja ne daju ni približne odgovore na pitanje o načinima njihove realizacije. Ne vidim da je išta lakše artikulirati konzistentnu gospodarsku politiku usmjerenu na ublažavanje siromaštva nego što je, primjerice, objasniti što se i zašto dogodilo 2008. godine. Isto tako ne razumijem zašto Sesardić misli da je o prvom smisleno voditi političke rasprave, a o drugom nije.

Kroz genetiku u politiku

Pretpostavljam da bi se i sam Sesardić složio s tvrdnjom da je drugi dio knjige, naslovljen “Koristite mozak: počinite delikt mišljenja”, zapravo njezin najvažniji dio. U tom dijelu na popularan način raspravlja se o nasljednosti inteligencije i antiegalitarnističkim političkim posljedicama postojanja urođenih nejednakosti između ljudi. Tu je i njegova kritika zagovornika istospolnih brakova, rasprava o diskriminaciji i zauzimanje za plaćeno visoko obrazovanje.

Ako između ljudi postoje takve prirodne razlike – kao što su primjerice razlike u kvocijentu inteligencije – koje bitno određuju izgled za uspjeh u natjecanju za unosne poslove i ako se, pritom, one ne mogu otkloniti obrazovanjem ili mjerama socijalne politike, onda se može zaključiti da socijalne razlike nisu posljedica socijalnih nepravdi ili diskriminacije, nego su posljedica prirodnih razlika. Prirodne razlike između pojedinaca posljedica su njihova različitog genetskog naslijeđa. Genetske razlike dolaze do izražaja i u postojanju psiholoških razlika između različitih grupa kao što su muškarci i žene ili kao što su različite rase (Sesardić, 2012: 64-65). Poseban je predmet Sesardićeva interesa znanstveno utvrđena činjenica da američki crnci postižu u prosjeku 15 poena manje na standardnim testovima inteligencije nego bijelci. Taj podatak on upotrebljava kao argument protiv politike *affirmative*

action kojoj je svrha da pozitivnom diskriminacijom crnaca prilikom upisa na sveučilišta i pri zapošljavanju omogući njihovu društvenu integraciju i pripomogne iskorjenjivanju siromaštva crnačke populacije. Sve su te mjere besmislene jer će “gubitnici u genetskoj lutriji ostati nepovratno zarobljeni na dnu socijalne ljestvice” (*ibid.*: 65), tvrdi Sesardić. Razlike između crnaca i bijelaca u bogatstvu i društvenom statusu, u postotku zatvorenika i narkomana, u postotku beskućnika i nezaposlenih, u broju izvanbračne djece i učestalosti silovanja posljedica su genetike, a ne nepravedne politike.

Te je teme Sesardić opširnije obradio u svojim ranije objavljenim radovima (Sesardić, 1993, 2005). U njima dokazuje da genetika pruža argumente protiv egalitističkih ideologija. Pritom polemizira s onim genetičarima koji tvrde da prirodni i društveni okoliš utječu na izražavanje i ostvarivanje potencijala baštinjenih genetskim naslijeđem pojedinca. Oslanjajući se na istraživanja američkih psihologa Jensena te Herrnsteina i Murraya, on rasu i kvocijent inteligencije tretira kao precizno definirane znanstvene pojmove, ne respektirajući jednako relevantnu i brojnu literaturu koja osporava znanstvenu utemeljenost tih pojmova (primjerice Bolaffi, Bracalenti, Braham, Gindro, 2003: 240; Fish, 2011: 27; Powell, 2005: 53) i, osobito, opravdanost primjene rezultata tih psiholoških istraživanja u politici (Balaban te Bekwith i Alper u: Benjamin, Ebstein, Belmaker, 2002). Zanimaju se i stajališta genetičkih psihologa koji su protivnici environmentalističkog pristupa u genetici, ali koji upozoravaju da mogućnost “da su socijalne razlike jedan od preduvjeta socijalnog statusa ne znači da je to i jedini preduvjet” (Pinker, 2003: 150) i koji tvrde da podaci o utvrđenim razlikama u IQ između crnaca i bijelaca “ne opravdavaju pozivanje na genetička objašnjenja” (*ibid.*: 144), nego da objašnjenja treba tražiti u činjenici da je američka povijest obilježena ropstvom i rasnom segregacijom crnaca. Isto tako ne spominju se relevantni autori koji ukazuju na to da istraživanja ne potvrđuju hipotezu o jednosmjernom transferu informacija od dezoksiribonukleinske kiseline – a geni su dijelovi molekule te kiseline – preko ribonukleinske kiseline do bjelančevina, nego se informacije prenose i u suprotnom smjeru, što govori o interakciji gena i okoliša (Dupré i Boniolo u: O’Hear, 2005; Gottlieb u: Coll, Bearer i Lerner, 2004; Hernandez i Blazer, 2006). Dodajmo da ni autorski dvojac Rosenberg i McShea, pri čemu je prvi filozof znanosti, a drugi biolog, ne smatra da biologija i genetika pružaju ključne argumente na koje bi se bezrezervno mogli pozivati bilo hereditaristi bilo environmentalisti. Njihovo je stajalište da bi argumenti “povezani s nekim tezama o urođenosti ili njihovim poricanjem s obzirom na javnu politiku morali biti znatno profinjeniji od onih koji su dominirali glavnim tokovima diskusije ako žele biti održivi. I trebali bi biti zasnovani na empirijskim nalazima, kojih još nema” (Rosenberg, McShea, 2008: 206).

Sesardić, dakle, zanemaruje prijetnju o znanstvenoj opravdanosti upotrebe pojmova rase i inteligencije i o ekstrapolacijama rezultata psiholoških istraživanja

zasnovanih na nepotvrđenim hipotezama o hereditarnosti IQ i svoja hereditaristička uvjerenja podastire kao prirodoznanstvenu osnovu za osporavanje ljevičarske politike *affirmative action*. Iznoseći zaključke o temama s područja politike i društvenih znanosti, on ne spominje nijedno politološko, sociološko, povijesno ili kulturološko istraživanje, premda bi ta istraživanja u najmanju ruku trebala biti jednako relevantna, ako ne i relevantnija za donošenje zaključaka kakve on iznosi.

Neuvažavanje činjenice da je tri stoljeća američke povijesti obilježilo institucionalizirano ropstvo, a daljnje stoljeće i pol žestoka diskriminacija crnaca koja ni danas nije potpuno iskorijenjena, svjestan je izbor koji Sesardiću i drugim hereditaristima omogućuje da probleme rasnih i s njima povezanih klasnih odnosa u Americi tretiraju samo kao posljedicu navodnih bioloških zadanosti, a ne i prikrivene ili neprikrivene rasne diskriminacije, ili pak svjesnog otpora crnaca usvajanju sustava vrijednosti u ime kojega su njihovi preci bili porobljavani. Hereditaristi, zapravo, zatvaraju oči pred činjenicom da se od crnaca i nakon ukidanja ropstva očekivalo da ustavom zajamčeno pravo na slobodu, na sreću i na ravnopravnost pred zakonom zasluže, dok su američkim bijelcima ta prava bila zajamčena rođenjem. Ne želim reći da povijesno naslijeđe na bilo koji način opravdava nečiju lijenost, neodgovornost za samoga sebe i za potomstvo ili sklonost kriminalu. Isto tako ne mislim da politiku *affirmative action* ne bi trebalo sustavno preispitivati, ukazivati na rezultate njezine primjene koji su suprotni ciljevima u ime kojih je oblikovana i predlagati svrsishodnija rješenja. Ali ne smatram prihvatljivim da se ta politika u cijelosti odbaci samo zbog inzistiranja hereditarista na znanstveno upitnim otkrićima o navodno neotklonjivoj intelektualnoj inferiornosti crnaca.

Odjednom politika bez genetike

Sesardić je osporio smislenost primjene politike *affirmative action* ignorirajući, s jedne strane, povijesne, psihološke i sociološke argumente u prilog toj politici i, s druge strane, pozivajući se na autore i djela koji su u relevantnoj znanstvenoj literaturi u većoj mjeri osporavani negoli podržavani. No u vezi s homoseksualnim brakovima, drugom politički aktualnom temom o kojoj se jednako žustro raspravlja u genetici, biologiji, psihologiji i sociologiji i o kojoj genetika i biologija još ni iz daleka ne pružaju osnovu za donošenje definitivnih zaključaka o pretežito hereditarnim ili environmentalnim uzrocima, Sesardić potpuno zaobilazi polazišta u svjetlu kojih je pristupio problemu rasnih odnosa u SAD-u. Respektabilni izvori ukazuju da je u raspravi o odnosu utjecaja gena i okoliša na seksualnu orijentaciju pojedinca situacija usporediva s onom u raspravi o IQ. Tako se u *Priručniku za bihevioralnu genetiku* konstatira da se "prikuplja rastuća količina dokaza koji navode na to da obiteljski i genetski čimbenici utječu i na mušku i na žensku spolnu orijentaciju. Genetski su dokazi znatno jači za mušku nego za žensku spolnu orijentaciju i mnogi

geni mogu znatno doprinijeti razvoju spolne orijentacije” (Dawood, Bailey, Martin u: Kim, 2009: 277). Jednako environmentalistički zvuči i tvrdnja da je “sada široko priznato da učinak gena ne može biti izoliran od okoliša u kojem se oni izražavaju” (Burton, 2006: 21).

Raspravljajući o homoseksualnim brakovima, Sesardić – i ne spomenuvši genetiku, biologiju i hereditarizam – razmatra samo četiri čisto filozofska argumenta kojima protivnici homoseksualnih brakova opravdavaju svoja stajališta. Pritom, ne određivši prihvaća li te argumente ili ne, Sesardić polemizira s načinom na koji je Igor Primorac osporio argument iz tradicije, argument iz državnog interesa za rađanje djece, argument iz brige za dobrobit djece i argument iz prijetnje heteroseksualnom braku. Primorac je, tvrdi Sesardić, argumente protivnika legalizacije homoseksualnih brakova prikazao na iskrivljen način tako da bi ih bilo lakše pobiti. Budući da Primorac “sigurno nije loš filozof” (Sesardić, 2012: 92), činjenicu da je počinio uočene greške razumno je objasniti njegovim konformizmom, odnosno nespremnošću da se čisto filozofskim argumentima suprotstavi teroru ljevičarskih stajališta koja dominiraju u američkom akademskom životu, prema kojima svako suprotstavljanje istospolnim brakovima znači da su oni koji imaju takvo mišljenje “ili vjerski zatucani ili netolerantni (ili oboje)” (*ibid.*: 72). Sesardić, dakle, tvrdi da oni koji su protivnici homoseksualnih brakova nisu nužno vjerski zatucani ili netolerantni. Istodobno, oni koji zagovaraju istospolne brakove nužno su ljevičari, što za Sesardića znači politički zatucani i netolerantni.

Argument iz tradicije “svodi se na tvrdnju da je heteroseksualni brak bio praktično univerzalna norma kroz cijelu ljudsku povijest te da nije mudro pre nagljeno ulaziti u socijalno eksperimentiranje s takvom dugotrajnom institucijom čiju narav, ulogu i važnost za normalno funkcioniranje društva možda još uvijek ne razumijemo dovoljno” (*ibid.*: 77). Sesardić ne problematizira činjenicu da je u većem dijelu povijesti poliginija, a ne monogamna zajednica jednog muškarca i jedne žene bila, a u mnogim je kulturama i danas, preferirani oblik braka (Ponzetti, 2003: 1096). K tome, monogamni heteroseksualni brak nije jedina dugotrajna institucija u ljudskoj povijesti. Bilo je to i ropstvo, zabrana seksualnih odnosa prije braka, zabrana međurasnih brakova u nekim američkim državama, monarhistička vlast, ekskluzivno pravo muškaraca da biraju i budu birani, izuzimanje žena iz prava nasljeđivanja, pravo na školovanje rezervirano samo za muškarce. U vezi sa svojedobno iznesenim prijedlozima za promjenu bilo koje od tih institucija mogao je biti potegnut argument iz tradicije jednako kao što se to danas čini protiv homoseksualnih brakova. Manje trajna, ali duboko ukorijenjena i široko rasprostranjena u Europi bila je praksa progona vještica, pa je zamislivo da je neki konzervativac, možda nedovoljno hrabar da se javno usprotivi volji carice Marije Terezije, u društvu razvlaštenih inkvizitora 1758. raspredao o potrebi da se u Hrvatskoj nastavi s tom praksom čije bi ukidanje moglo dovesti do mnogih loših posljedica kao što je gubitak posla za inkvizitore,

majstore mučenja, suce i potpaljivače lomača. Premda upozorava da bi taj argument mogao “biti osporavan na različite načine” (2012: 77), Sesardić ne daje naslutiti u kojem bi od navedenih slučajeva bilo opravdano pozivati se na argument iz tradicije, a u kojima ne.

U knjizi *Making Sense of Heritability* Sesardić osporava argument da neke znanstvene teorije ne treba prihvatiti jer bi njihova primjena mogla imati nepovoljne društvene ili političke posljedice (Sesardić, 2005: 193-195). Riječ je o argumentu kojim su neki antihereditaristi pokušali onemogućiti širenje hereditarističkih spoznaja, imajući na umu rasizam, nacizam i slične političke koncepcije koje se na njih pozivaju. Bez obzira na to što ne postoji znanstveni konsenzus o iskustvenoj validnosti hereditarističkih tvrdnji o statističkim razlikama u IQ između crnaca i bijelaca kao genetski determiniranim, Sesardić te tvrdnje smatra znanstvenim spoznajama na koje se ne primjenjuje argument iz (humanističke) tradicije. U raspravama o homoseksualnim brakovima taj je argument prihvatljiv, ovaj put kao argument iz antihumanističke tradicije premda, kad je riječ o prirodi homoseksualnosti, genetičari raspravljaju o udjelu genetskog naslijeđa i utjecaja iz okoliša s jednako podijeljenim mišljenjima kao i u raspravi o nasljednosti IQ (Abrams, 2007; Burton, 2006; Ellison, Goodman, 2005; *Genetics and Human Behaviour*, 2002; Kim, 2009; Zietsch i drugi, 2008). Sesardić ljevičarima prigovara to što se prema pitanju istospolnih brakova odnose kao da je rasprava zaključena spoznajom koja njima daje za pravo, a rasprava je, zapravo, još uvijek otvorena. Ne bi li se jednako tako moglo ustvrditi i da je rasprava o nasljednosti IQ otvorena pa bi, prema tome, trebalo u najmanju ruku biti suzdržan u iznošenju političkih implikacija poput zauzimanja za ukidanje politike *affirmative action*? Na takvo pitanje moglo bi se odgovoriti argumentom da *affirmative action* nije trebalo uvoditi prije nego što znanstvene rasprave budu završene. Protupitanje bi moglo glasiti ovako: znači li to da rasnu diskriminaciju i ropstvo nije trebalo ukidati prije nego što se okončaju znanstveni prijevori o odnosu genetskog naslijeđa i utjecaja okoliša? Znači li to da je bilo pogrešno ženama dati pravo glasa jer u vrijeme donošenja te odluke nisu postojale odgovarajuće znanstvene spoznaje o razlikama između muškog i ženskog genoma? Na takva pitanja Sesardić ne odgovara jer ih i ne postavlja, premda su neizbježna ako se izvedu krajnje konzekvencije njegovih biološko-determinističkih stajališta.

No u raspravi o homoseksualnm brakovima Sesardić ne poseže za argumentima iz znanosti. Čini se da je prihvatio mogućnost da se u politici odluke donose neovisno o znanosti. Ponekad su stajališta znanstvene zajednice bila u izravnoj suprotnosti s političkim stajalištima. Tako je, primjerice, teorija relativnosti bila prihvaćena kao relevantna fizikalna teorija, a u Njemačkoj ju je, kao židovsku teoriju, zabranila nacistička politika. U Sovjetskom Savezu je logički pozitivizam, koji je u znanstvenim i filozofskim krugovima prihvaćen kao relevantna filozofija znanosti i jezika, bio proskribiran kao politički neprihvatljiva buržoaska filozofija.

U akademskim su krugovima načela evolucijske teorije široko prihvaćena, dok u javnosti mnogih zemalja znatan broj građana, uglavnom pod utjecajem židovske i kršćanske religije, odbacuje tu teoriju. Znanost može procijeniti koliko će raširena i koliko opasna biti epidemija gripe i preporučiti da se stanovništvo cijepi. Politika pak ne može odlučiti hoće li ili neće biti epidemije gripe niti tko će oboljeti, ali može odlučiti da provede ili ne provede vakcinaciju. Pritom bi zaključci koje donose znanstvenici trebali biti neovisni o političkim procjenama oportunitosti povećanja proračunskih rashoda za nabavu cjepiva. Tako bi se moglo dogoditi da znanstvenici unisono pozivaju na provedbu vakcinacije, a da javnost unisono podrži političku odluku o smanjivanju poreza, zbog čega bi prihodi države bili manji i ne bi se mogla izdvojiti sredstva za vakcinaciju. Nije nezamisliva situacija u kojoj bi velika većina filozofa – nakon što su pomno proučili sve sučeljene argumente – zastupala tezu da nema razloga ne ozakoniti homoseksualne brakove, dok bi većina građana bila protiv toga. Čini se da je situacija s homoseksualnim brakovima upravo takva. Filozofi su za ozakonjenje, a veći je dio javnosti protiv. Zanimljivo je da Sesardić nekoliko puta naglašeno spominje taj raskorak, kao da bi bilo normalno da barem neki filozofi pod pritiskom javnoga mnijenja promijene svoja stajališta i time učine da distribucija stajališta za i protiv homoseksualnih brakova među filozofima bude preslika distribucije u najširoj javnosti. On kao da ne priznaje ni minimalnu vjerojatnost da su filozofi do svojih zaključaka došli na temelju ozbiljnog promišljanja i odmjeravanja svih poznatih argumenata, a ne samo na temelju svoje ljevičarske zaludenosti ili pukog komformizma. Izjave različitih strukovnih udruženja koja su se izjasnila za legalizaciju Sesardić ocjenjuje kao “ozbiljno prekoračenje legitimnog uplitanja znanosti u politiku” (2012: 70). To je uplitanje nelegitimno stoga što “u ovoj političkoj raspravi nema slaganja čak ni oko toga koji su glavni najrelevantniji argumenti, a kamo li oko toga koja je uloga empirijskih spoznaja u nalaženju najboljeg rješenja” (*ibid.*). Kako sam pokazao, oko utjecaja gena i okoliša na IQ, kao ni oko biološke i genetičke definicije rase nema potpunog slaganja, ali Sesardić “znanstvene” savjete da se ukine politika *affirmative action* zasnovane na tim upitnim istinama i na potpunom ignoriranju povijesnih, psiholoških i socioloških pokazatelja ne smatra nelegitimnim uplitanjem znanosti u politiku.

Argumenti protiv legalizacije istospolnih brakova uglavnom su zasnovani na predrasudama. Posezanje za argumentom iz tradicije bezrazložno je ako se ne pretpostavi da legalizacija homoseksualnih brakova podrazumijeva ukidanje heteroseksualnog braka i lišavanje partnera u heteroseksualnim brakovima ijednog prava koje uživaju. Kao što dodjeljivanje biračkih prava ženama nije značilo da će muškarci biti lišeni tih prava, tako ni priznavanje bračnog statusa *gay* parovima ne znači da će zbog toga biti ugrožen društveni status heteroseksualnih partnera. U oba slučaja riječ je o poboljšanju statusa dotad proizvoljno diskriminiranih skupina, a da se pritom ne provodi nikakvo deprivilegiranje dotad privilegiranih skupina. Državu ništa ne sprečava

da i u slučaju legalizacije istospolnih brakova provodi politiku demografskog rasta i da financijski stimulira rađanje djece, pa mi se stoga i argument iz državnog interesa za rađanje djece ne čini uvjerljivim. Parovi koji imaju djecu dobivat će državnu potporu, a oni koji ih nemaju neće je dobivati, bili parovi istospolni ili raznospolni. U vezi s argumentom iz brige za dobrobit djece moguće je pozvati se i na stanovite podatke koji apriorna stajališta o tome da su homoseksualni brakovi manje pogodan okoliš za odgoj djece prokazuju kao puke predrasude. Tako se u *Enciklopediji obitelji i braka* navode rezultati istraživanja prema kojima “dokazi upućuju na to da nema znatne razlike u psihološkom, emocionalnom i spolnom razvoju djece koju su odgajali *gay* ili heteroseksualni parovi” (Ponzetti, 2003: 722). Brojna su istraživanja pokazala i to da ne postoji povećan rizik da će djeca odgajana u istospolnim brakovima biti u većoj mjeri homoseksualne spolne orijentacije od djece odgajane u raznospolnim brakovima. Ni stajalište da su u homoseksualnim brakovima djeca izložena povećanoj opasnosti od seksualne zloupotrebe nema potvrdu u dostupnim podacima. Upravo suprotno, “istraživanje pokazuje da su djeca, osobito djevojke, u daleko većoj opasnosti da ih seksualno zlostavljaju heteroseksualni muškarci” (*ibid.*).

Argument iz prijetnje heteroseksualnom braku zapravo je identičan argumentu iz tradicije. Heteroseksualna većina osjeća se ugroženom od mogućeg zakonskog izjednačavanja heteroseksualnih i homoseksualnih brakova. Kao očit primjer ekstremizma i netolerancije zagovornika istospolnih brakova Sesardić navodi činjenicu da oni ne prihvaćaju ni takvo zakonsko rješenje koje bi potpuno izjednačilo prava heteroseksualnih i homoseksualnih parova, ali bi termin *brak* bio rezerviran samo za heteroseksualne, a termin *civil union* za homoseksualne veze. “Iako bi prema tom prijedlogu homoseksualni parovi dobili *apsolutno jednaka prava* kao drugi, oni ipak tu preostalu nominalističku razliku još uvijek doživljavaju kao uvredu, diskriminaciju i nepravdu koja vapi do neba” (Sesardić, 2012: 87). Premda mi se čini da bi bilo mudro da zagovornici *gay* brakova pristanu na primjenu te terminološke razlike, ipak je opravdano zapitati se zašto je potrebno uvoditi različite termine za isti pravni sadržaj ako je riječ o apsolutno jednakim pravima? Čini mi se da je zagovornicima istospolnih brakova jednako važno da te terminološke razlike ne bude koliko je njihovim protivnicima važno da se ona održi. To je situacija u kojoj je potrebno pronaći kompromisno političko rješenje. Brak, rituale i zavjete, kao i odluku hoće li blagosiljati i homoseksualne brakove trebalo bi prepustiti vjerskim zajednicama. Ako neka vjerska zajednica odbije dati blagoslov, on se može dobiti u drugoj ili se može osnovati nova zajednica koja će to učiniti. Prava i obveze stranaکا u građanskim zajednicama trebali bi biti definirani ugovorom između partnera, bili oni istospolni ili raznospolni, bilo ih dvoje, dvije, dvojica ili više njih istih ili različitih spolova. Nepoštivanje preuzetih ugovornih obveza podrazumijeva zakonske sankcije koje se jednako primjenjuju na partnere u istospolnim i raznospolnim zajednicama. To moje stajalište dijele i američke pravnice Martha Fineman i Martha

Ertman. Kathleen Hull ovako je sažela njihova razmišljanja: “Fineman predlaže zamjenu zakonskog braka sustavom privatnog ugovaranja između seksualnih/romantičnih partnera. Radije nego da prihvaćaju skup upakiranih obveza i zaštita kroz brak, partneri bi svjesno izabrali vrste odgovornosti koje će dijeliti (i koje će država priznati i provoditi kao stvar ugovora radije nego statusa). Martha Ertman, druga pravna stručnjakinja, tu je ideju zamjene braka privatnim ugovorom učinila konkretnijom, predloživši stvaranje sustava ugovora o odnosima zasnovanim na strukturama korporativnog prava. Prema tom prijedlogu, partneri bi birali između nekoliko ugovornih opcija ovisno o snazi svoje predanosti i o svojoj spremnosti da preuzmu različite zakonske odgovornosti. Prema viđenju Fineman i Ertman, te ugovorne alternative braku bile bi raspoložive ne samo za raznospolne i istospolne parove nego i za spolne odnose za više od dvoje ljudi” (Hull, 2006: 212-213).

Zanimljivo je da vrlo slično stajalište zastupa i libertarijanski publicist David Boaz, dakle osoba za koju bi i Sesardić priznao da pripada desnoj strani političkog spektra. Ako država privatizira ratovanje, zatvore i infrastrukturu, rezonira Boaz, zašto ne bi dopustila da najintimniji ljudski odnosi ostanu privatni? “‘Privatizacija’ braka može značiti dvije bitno različite stvari. Jedna je držati državu potpuno izvan toga. Ako parovi žele učvrstiti svoju vezu ceremonijom ili obredom, oni su slobodni da to učine. Religijske institucije slobodne su priznati takve odnose po bilo kojim pravilima koja izaberu. Drugo je značenje ‘privatizacije’ braka u tome da se on tretira kao bilo koji ugovor. Država može biti pozvana da ga osnaži, ali stranke određuju uvjete” (Boaz, 2008: 183). Kritizirajući planove Bushove administracije da saveznom zakonom onemoguću pojedinim državama donošenje zakona o legalizaciji istospolnih brakova, Boaz upozorava da je to nametanje centralističkih rješenja, čime Republikańska stranka odstupa od svog programskog načela da države tretira kao suverene i samostalne u pogledu obrazovanja i bračnog zakonodavstva. Boaz polemizira s konzervativnim skupinama koje se protive istospolnim brakovima i koje su opsjednute homoseksualcima u tolikoj mjeri da zanemaruju realne probleme. Umjesto da se usredotoče na pronalaženje rješenja za stvarne probleme američkog društva, kao što su rasap tradicionalnog braka, kao što je činjenica da većina američke djece daleko više vremena provodi pred televizorom nego njihovi vršnjaci u Europi i kao što je sve raširenija pojava da učenici dolaze na nastavu naoružani, konzervativci se angažiraju na onemogućavanju stjecanja ravnopravnosti *gay* parovima. “Pretvaranje *gay* muškaraca i lezbijki u žrtvene jarce može im donijeti nekoliko glasova i donacija, ali to neće riješiti nijedan od problema američkih obitelji” (*ibid.*: 114).

Poznati kalifornijski radijski voditelj Ronn Owens, koji je podržavao odluku o pokretanju rata u Iraku i koji zagovara pravo Amerikanaca na posjedovanje oružja, na temelju takvih opredjeljenja trebao bi biti svrstan na desnu stranu političkoga spektra po Sesardićevim kriterijima. No o istospolnim brakovima Owens zastupa sasvim “ljevičarsku” poziciju da je moralno nedopustivo “da policija upada u spavaću

sobu dvoje ljudi (bilo dvojice muškaraca, dviju žena ili muškarca i žene) ako je seks jedino što rade” i da je pogrešan svaki zakon “koji diskriminira ljude zbog njihovih seksualnih opredjeljenja” (Owens, 2004: 167). Slijedeći, kako sam kaže, glas razuma i tražeći sredinu između krajnje lijevih i krajnje desnih političkih stajališta, Owens predlaže kompromisno rješenje prema kojemu će istospolna zajednica biti zakonski priznata, ali se neće nazivati brakom: “Dakle, učinimo kompromis i nazovimo to drukčije: zajednica, zavjet, savez, doživotna posvećenost. Svi ti termini jednako su snažni. Nijedan od njih neće čin ili ceremoniju učiniti manje važnom. Dvoje ljudi i dalje iskazuju svoju predanost i uzajamnu ljubav pred skupinom članova obitelji i drugih voljenih” (*ibid.*: 180). Dakle, osoba koja je u ponečemu podržala republikance i koja bi, prema Sesardićevoj rigidnoj političkoj klasifikaciji, trebala biti smatrana desničarom, nije ostala na istoj strani kad je u pitanju homoseksualni brak.

Za Sesardića je, čini se, stajalište prema homoseksualnim brakovima jednako pouzdan marker za određivanje političke pripadnosti kao i odnos prema biološkoj teoriji o izvorima društvenih nejednakosti. One koji povjeruju da je on u pravu mogla bi iznenaditi činjenica da je deklarirano najljevičarskiji režim zauzimao krajnje radikalna stajališta o homoseksualnosti, identična stajalištima koja su u podlozi svih konzervativnih suprotstavljanja zakonskom izjednačavanju heteroseksualnih i homoseksualnih brakova. Godine 1936. sovjetski narodni komesar za pravosuđe “objavio je da je homoseksualnost bila produkt propasti izrabljivačkih klasa koje nisu znale bolje, ali da u demokratskom društvu zasnovanom na zdravim načelima nije bilo mjesta za takve ljude. Homoseksualnost je tako povezana s kontrarevolucijom” (Kon u: West i Green, 2002: 224). Takvo službeno stajalište ponovljeno je 1952. godine, ovaj put osnaženo znanstvenim autoritetom pisca priloga za *Veliku sovjetsku enciklopediju*: “U sovjetskom društvu s njegovim zdravim običajima homoseksualnost se kao seksualna perverzija smatra sramotnom i kažnjivom. Sovjetsko kazneno zakonodavstvo tretira homoseksualnost kao kažnjivu, s iznimkom onih slučajeva u kojima je homoseksualnost izraz određenog mentalnog poremećaja” (*ibid.*). Nisu li takva shvaćanja identična tradicionalnim poimanjima da je homoseksualnost pojava nužno bliska sodomiji i incestuoznosti – a i Sesardić uspostavlja takvu povezanost ironizirajući argument iz ljubavi kao jedno od mogućih opravdanja za ozakonjenje homoseksualnih brakova (Sesardić, 2012: 89-91) – te da time predstavlja opasnost za društveni poredak koju na svaki način treba suzbiti? Pregled različitih stajališta o homoseksualnim brakovima, čini mi se, pokazuje da za odnos prema tom pitanju nije toliko važna razlika između lijevog i desnog političkog opredjeljenja, nego stupanj tolerancije i razina uvažavanja argumenata druge strane. Nije riječ o podjeli lijevo-desno, nego o podjeli na tolerantne i netolerantne.

Nekoliko primjera netolerancije zagovornika legalizacije istospolnih brakova prema zagovornicima suprotnog mišljenja, koje Sesardić spominje, ne služi na čast onima koji su sudjelovali u tim incidentnim situacijama. Jedini ispravan odgovor

na netolerantno ponašanje jest poziv na toleranciju i davanje primjera vlastitim tolerantnim ponašanjem. Sesardić je uputio poziv na toleranciju i ukazao da bi se od filozofa očekivalo “da bolje razumiju baš onu stranu s kojom se možda osobno ne slažu. Nije li njihova dužnost da pažljivom logičkom rekonstrukcijom i pojmovnom analizom razmotre svaku od rivalskih pozicija *u njezinoj najjačoj i najboljoj formulaciji* te da na taj način olakšaju racionalno opredjeljivanje?” (*ibid.*: 94). Uvjerljivost tog poziva umanjuje činjenica da je veći dio knjige *Iz desne perspektive* rijetko jasan primjer postupanja suprotnog onome na što se deklarativno poziva. Ignorirajući sve provjerene i javno dostupne podatke o manipulacijama na američkim predsjedničkim izborima 2000. i 2004. godine, Sesardić je jednostavno ismijao žalopojke protivnika predsjednika Busha koji su upozoravali na te manipulacije, a izvješće OESS-a, koje je potvrdilo iznesene primjedbe, jednostavno je ignorirao. Motiv novinara koji je kritizirao odluku o intervenciji u Iraku ukorijenjen je samo u njegovu zapjenjenom ljevičarstvu. Da bi zapjenjeno ljevičarstvo moglo ostati jedino objašnjenje kritičkoga stava, bilo je potrebno ignorirati činjenicu da su tu odluku kritizirali i deklarirani desničari. Zagovornici legalizacije istospolnih brakova ne bi mogli imati takvo mišljenje da nisu ljevičari, a činjenica da i neki desničari podržavaju tu legalizaciju prikladno je prešućena, kao i činjenica da su neki ljevičarski režimi bili oštri protivnici prava i sloboda za homoseksualce. Sesardić spominje environmentalizam, egalitarizam, marksizam, demokrate, laburiste, socijaliste i liberalne, ali ih prikazuje samo u karikaturnom obliku koji mu omogućuje da svaku od tih filozofskih koncepcija i političkih ideologija prikaže kao manje ili više prikrivenu vrstu ljevičarskog totalitarizma, komunizma i staljinizma. On uopće ne spominje činjenicu da je, ne samo u Sovjetskom Savezu, homoseksualnost bila tretirana kao kažnjivo djelo, baš kao i sklapanje međurasnih brakova u nekim američkim državama, i da su mnogi ljudi stradali zbog svoje spolne orijentacije ili rasne pripadnosti, ali zahtjev za jednakim pravnim tretmanom, koji ne podrazumijeva ukidanje prava onima koji su ih od ranije imali, ipak razmatra kao opasno ljevičarsko ugrožavanje njihovih prava. Sesardić ni na koji način ne problematizira činjenicu da je sastavni dio tradicije u ime koje se osporava legalizacija homoseksualnih brakova bila, a nerijetko je i danas, izričita netolerancija koja podrazumijeva kažnjavanje ili javno omalovažavanje, maltretiranje i fizičko ugrožavanje homoseksualaca. U takvom ignorantskom duhu on u prikazu rasprava o legalizaciji istospolnih brakova samo ljevičare prikazuje kao netolerantne. Ne želeći time opravdati nijedan netolerantan ispad zagovornika istospolnih brakova kojim se na bilo koji način pokušalo onemogućiti slobodno iskazivanje suprotnog stajališta, mislim da je potrebno upozoriti na to da u nekim situacijama ne samo da nije moguće opredijeliti se za legalizaciju nego zbog pritiska tradicionalista uopće nije dopušteno baviti se tom temom. Urednici jednog zbornika rasprava o ozakonjenju istospolnih brakova susreli su se s neočekivanim problemom. Neki od autora odustali su od pisanja obećanih prilo-

ga. Urednici su to opisali ovim riječima: “Da bi mogao afirmativno pisati o nekim istospolnim temama u religiji, netko mora biti zaposlen ili u svjetovnoj školi (gdje je proučavanje religije često sumnjivo) ili u nekom od sve malobrojnijih ‘liberalnih’ seminara ili religijskih institucija. Čak i za one koji imaju tako sretna namještenja pritisci koje moraju podnijeti često su zastrašujući. Nekoliko suradnika u ovoj knjizi moralo je pažljivo razmotriti što mogu javno reći a da to njih ili njihove institucije ne košta velikih neprilika. Predvidljive posljedice bile su za neke potencijalne suradnike tako teške da su odlučili da ne mogu sudjelovati. Nitko tko nije bio izvrnut takvim pritiscima ne može suditi o njihovim odlukama” (Jordan, Sweeney i Mellon, 2006: 5). Pretpostavljam da je svakome jasno da se ovdje ne radi o pritiscima zagovornika istospolnih brakova i da se argument iz tradicije primjenjuje manje bučno nego ljevičarski prosvjedi, ali znatno efikasnije.

A onda opet u Hrvatsku

Budući da u Hrvatskoj gotovo da i nema crnaca, Sesardić je ostao bez prilike da svoja rasno-hereditaristički pristup politici izravno primijeni i na naše prilike. Preostalo mu je da se pozabavi međuetničkim odnosima, zapravo odnosima Srba i Hrvata. Sesardić kritizira ljevičarske intelektualce koji se zauzimaju za obrnutu ili pozitivnu diskriminaciju Srba zbog njihovih stradanja od proglašenja hrvatske samostalnosti, a zanemaruju činjenicu da su Hrvati u dužem razdoblju bili diskriminirani od Srba te da bi, primjenom iste logike pozitivne diskriminacije, Hrvati trebali uživati kompenzaciju za nepravde koje su im Srbi učinili u prošlosti. Sesardić opravdano upozorava da se nepravda učinjena nekome u prošlosti ne ispravlja tako da tu istu nepravdu nekadašnja žrtva danas nanosi onome tko je svojedobno obespravljivao nju. Budući da on ne kaže izravno o kakvim je to srpskim privilegijama riječ, pretpostavljam da je mislio na Zajednicu srpskih općina, na kulturnu autonomiju, na pravo službene upotrebe jezika i pisma, na dvostruko pravo glasa na parlamentarnim izborima, na zakonom definiranu obvezu države da određena mjesta u sustavu državne uprave pripadnu Srbima i na činjenicu da je srpskoj manjini zakonom zajamčeno predstavnštvo u Saboru. Neka od tih prava pripadaju svim manjinama, a neka su izričito rezervirana za srpsku manjinu. Kad bih točno znao što Sesardić ima na umu, mogao bih odrediti u kolikoj se mjeri slažem s njim. Način zakonskog uređivanja manjinskih prava, koji se razlikuje od uređivanja tih prava u zemljama s dugotrajnijom demokratskom tradicijom, nove istočnoeuropske demokracije, među kojima je i Hrvatska, morale su prihvatiti kao uvjet za članstvo u Vijeću Europe i Europskoj Uniji. Ne vidim da se ostvarivanjem ijednog od tih prava čini nepravda većinskom narodu. No ne vidim nužnost zakonskog propisivanja broja zastupničkih mjesta rezerviranih za pojedine manjine. Uz uvjet da se poštuju sva univerzalna ljudska prava i sva prava manjina na iskazivanje svojega identiteta, što obuhvaća i pravo na službenu upotrebu manjinskog jezika i pisma u zakonom propisanim

uvjetima, mislim da bi bilo politički produktivnije prepustiti da se političke stranke nadmeću i za glasove pripadnika manjina oblikovanjem odgovarajućih političkih programa i stavljanjem pripadnika manjina na svoje kandidacijske liste. Zašto poći od pretpostavke da se Hrvati trebaju opredjeljivati po političkim kriterijima, a pripadnici manjina po etničkim?

Nije jasno kakvo je Sesardićevo stajalište o ijednoj od tih tema. On je komentirao činjenicu da su Srbi u vrijeme Jugoslavije bili prezastupljeni u nizu državnih službi i u policiji, gdje ih je bilo pet puta više negoli je bio njihov udio u stanovništvu, pa je radi usklađivanja udjela Srba u državnim službama s njihovim udjelom u stanovništvu bilo razumljivo provesti stanovito deprivilegiranje. Neki su možda smatrali da im se time čini nepravda, ali zapravo je to bilo uvođenje pravde jer neki od njih nisu ni zaslužili položaj koji su obnašali. "U takvom slučaju pogoršavanje njihove pozicije ne mora uopće biti za osudu nego, naprotiv, može biti rezultat selekcije koja se *ne* obazire na pripadnost grupi i koja upravo meritokratskim biranjem prema individualnim sposobnostima i kvalifikacijama jednostavno uspostavlja pravednu ravnotežu koja je do tada bila narušena" (Sesardić, 2012: 108-109). On napominje da je, vjerojatno, bilo "etički neprihvatljive diskriminacije na osnovi puke grupne pripadnosti" i dodaje da "nikada nećemo doznati točne dimenzije tog fenomena" (*ibid.*: 109). No zanimljivo je da uopće ne spominje poznate slučajeve takve diskriminacije. Tako se ne izjašnjava o pitanju spada li nezakonito privođenje, zadržavanje, mučenje i ubijanje civila, koje se događalo u Gospiću, Pakračkoj Poljani, Osijeku, Kerestincu i Zagrebu, u proces normalizacije i deprivilegiranja ili u etički neprihvatljivu diskriminaciju. Imaju li ubojstvo desetogodišnje djevojčice Aleksandre Zec, ili smaknuće gimnazijalke u Sisku snajperskim hitcem kroz prozor njezina stana, ili ubojstvo skupine staraca u Gruborima ikakve veze s politikom deprivilegiranja Srba barem kao primjeri kolateralnih žrtava?

Sesardić, koji u potpunosti ignorira povijest i druge društvene znanosti, te uopće izvore i podatke relevantne za rasprave o politici, upravo se u kontekstu rasprave o međuetničkim odnosima Hrvata i Srba pozvao na povijesni kontekst. Komentirajući članak Slavka Goldsteina objavljen 2011. godine u *New York Review of Books*, s pravom je upozorio da je publika tog časopisa, koja nije bila upoznata sa statističkim podacima o prezastupljenosti Srba u hrvatskim državnim službama do 1990. godine, mogla steći dojam o Tuđmanovoj iracionalnoj averziji prema Srbima kad je Goldstein napisao da je "Tuđman 1990. proveo diskriminaciju protiv Srba u Hrvatskoj". Sesardić naglašava da bi objektivno i istinito informiranje neupućenog čitateljstva podrazumijevalo upoznavanje s povijesnim kontekstom i u tome se potpuno slažem s njim. Tom upoznavanju publike s kontekstom mogao je biti pridodan podatak o tome da je Tuđman u jeku izborne kampanje 1990. godine na javnom skupu, koji je kao i svi tadašnji skupovi HDZ-a bio u znaku evociranja uspomena na NDH, izjavio da mu je drago što njegova žena nije Židovka ni Srkinja. U vri-

jeme kada je izrečena ta je izjava pobudila brojne komentare u nas i u inozemstvu, a srpskim pobunjenicima poslužila je kao dodatni argument o ustaškom karakteru hrvatske vlasti, premda bi se oni – manipulirani velikosrpskom Miloševićevom politikom – pobunili protiv svake hrvatske vlasti i bez tog dodatnog argumenta. Dakako da bi spominjanje tog podatka izazvalo potrebu za daljnjim upoznavanjem s povijesnim kontekstom. Objektivno i istinito informiranje zahtijevalo bi da se nepućenim čitateljima spomenutog njujorškog časopisa objasni da je NDH bila kratkotrajna politička tvorevina u vrijeme Drugoga svjetskog rata koja je kao jednu od prvih odluka objavila rat SAD-u i u kojoj su se primjenjivali rasni zakoni, što je dovelo do masovnih smaknuća tisuća etničkih Srba, a kobna primjena te politike pripadnike dviju izrazito “nearijevskih rasa”, židovske i romske, dovela je do ruba istrebljenja. Tako evociran povijesni kontekst kod nekih bi čitatelja, vjerojatno, pobudio sumnju u racionalnost tadašnjih izjava i postupaka prvog hrvatskog predsjednika.

Navedena izjava Franje Tuđmana, kao i fusnota u jednoj od njegovih knjiga u kojoj je relativizirao broj žrtava u koncentracijskom logoru Jasenovac bili su poznati međunarodnoj publici davno prije nego što je Slavko Goldstein objavio spomenuti članak. U to sam se osvjedočio 1993. godine kad sam u Chicagu, kao gost organizacije American Jewish Committee, nazočio jednom skupu posvećenom temi Holokausta. Referirajući o primjerima poricanja Holokausta, jedan je izlagač spomenuo i Franju Tuđmana. Javio sam se za riječ i objasnio da je Tuđman bio pripadnik vojske koja se zajedno s drugim savezničkim vojskama borila protiv Hitlerova nacizma i protiv Holokausta te da bi ta činjenica, a ne citat istrgnut iz konteksta, trebala biti osnova za ocjenjivanje njegove ličnosti. Sesardić je, kako vidimo, izbjegao evocirati širi kontekst relevantan za objašnjenje značenja Tuđmanovih izjava i za opis njegove političke karijere koja je započela dužnošću komunističkog partijskog komesara u partizanskoj vojsci, nastavila se pripadnošću jugoslavenskoj komunističkoj nomenklaturi do 1972. godine, nakon čega je otpočeo njegov disidentski staž koji je bio uvod u njegov trijumfalni demokratski pohod na vlast pod egidom čvrste desnice. Budući da se Sesardić drži načela *jednom ljevičar – uvijek ljevičar*, bio bi u neprilici ako bi htio objasniti kako to da su u vodstvu HDZ-a, stranke koja nije u Socijalističkoj internacionali pa bi, prema tome, možda mogla biti smatrana desničarskom, sjedili uglavnom pripadnici bivše čvrstorukaške komunističke nomenklature. Budući da je nepomirljiv prema tvrdim ljevičarskim uvjerenjima kad god i gdje god da ih je netko zastupao, morao bi polemizirati i s Tuđmanovim ranim političkim uvjerenjima kao što polemizira s nekadašnjim ljevičarskim uvjerenjima manje važnih ili potpuno nevažnih aktera javne i političke scene. On to u svojoj knjizi ne čini, ostavljajući otvoren prostor za nagađanje o tome kakva su njegova stajališta o političkim problemima u Hrvatskoj. Štoviše, on u nekim slučajevima i ne pokušava pokazati što je to ljevičarsko u stajalištima ili postupcima osoba ili organizacija s kojima polemizira. Katkad se čini da Sesardić smatra da je sama činjenica da on protiv nekoga polemi-

zira dostatno uvjerljiv dokaz da je onaj kojega je izabrao kao svog oponenta doista ljevičar. Pokušaj da se na prilike u Hrvatskoj izravno primijene načela njegove hereditarističke filozofije oblikovane u kontekstu zaokupljenosti rasnim problemima u Americi, a bez adekvatnog tretiranja ijednog konkretnog događaja i bez komentara pojedinih politika ne daje nikakav rezultat. Možda bi njegova afirmacija političkog diskursa zasnovanog na pretpostavci o intelektualnoj inferiornosti pojedinih rasa mogla biti shvaćena kao pledoaje za neku buduću desničarsku politiku u Hrvatskoj koja će kao članica EU morati primjenjivati načela europske imigracijske politike i otvoriti svoje granice useljenicima drugih rasa.

Završne napomene

Poznavatelji Sesardićeva opusa od njega bi mogli očekivati da će se pridržavati načela koja je isticao u svojim ranijim knjigama. Tako je u knjizi *Making Sense of Heritability* iznio mišljenje da “ako filozofi odluče ući u okršaj, od njih se sigurno očekuje da budu više nego bezumni navijači protiv jedne strane u vrlo složenoj znanstvenoj raspravi” (Sesardić, 2005: 192). No u knjizi *Iz desne perspektive* uopće se ne drži tog načela. I ne samo to. On iznevjerava očekivanja poznavatelja svojega opusa ne samo u pogledu karikaturnog pojednostavljivanja koncepcija oponenta nego i u pogledu načina argumentiranja svojih stajališta.

Ishodišna je točka njegova pristupa politici biologija, odnosno genetika. Biološki determinirane razlike među ljudima uzroci su razlika u socijalnom i ekonomskom statusu pojedinaca i rasa. Time se obrazlaže politički zahtjev za ukidanje politike *affirmative action*. On, međutim, ne izvodi daljnje moguće implikacije svoje biološko-hereditarističke teorije politike. Ne bi li navodne spoznaje o intelektualnoj inferiornosti jedne rase trebalo primijeniti ne samo na socijalnu politiku nego na politiku uopće? Znači li to da navodna biološka, genetski definirana nejednakost treba poslužiti kao argument za uskraćivanje političkih prava, kao što je pravo glasa ili, možda, pravo na slobodu? Ta pitanja Sesardić uopće ne tretira premda dosljedna primjena njegovih polazišta dovodi do njih. Liberalizam Johna Rawlsa, s jedne strane, i staljinizam i maoizam, s druge, za njega su identične političke pozicije jer se pozivaju na egalitarizam. Ako bi tko tako izjednačio sve antiegalitarističke pozicije, mogao bi ih sve tretirati kao prikriven ili neprikriven nacizam i kao teorijsku osnovu za opravdavanje ropstva. Razmotrimo samo do kakvih bi političkih implikacija mogla dovesti kombinacija Sesardićevih antiegalitarističkih stajališta i onih koja zastupa John Kekes. Pritom između Sesardićevih i Kekesovih stajališta nema nepomirljivih protuslovlja, dok se to za liberalizam i staljinizam ne bi moglo reći.

Kekes zastupa stajalište da pred zakonom ne trebaju svi ljudi biti jednaki zbog toga što su neki od njih dobri, a neki loši. Ljudi u načelu mogu biti dobri ili loši. O tome kakvo je stanje čije moralnosti možemo suditi na temelju postupaka svake osobe.

Oni koji su počinili zločin moralno su zli. Prema njima se treba odnositi s obzirom na posljedice njihovih djela, a ne s obzirom na to je li bilo namjere da se zločin poćini ili ne. Kekes misli da bi bilo nepravedno da "jednako vrednujemo sreću i slobodu zloćinaca kao što su nasilnici, prostitutke i teroristi kao sreću i slobodu ljubaznih, pristojnih i zakonu poslušnih ljudi" (Kekes, 2003: 86). Za Kekesa je, dakle, svaki ćovjek ili dobar ili zao. Prava i slobode koje ućivaju dobri trebaju biti uskraćeni zlima. Pritom Kekes uopće ne razmatra mogućnost da je ista osoba učinila i dobra i loša djela. Primjerice, zapovjednik Auschwitzta Hess i jedan od najodgovornijih za ostvarivanje "konaćnog rješnja" Eichmann bili su brićni oćevi, nisu zlostavljali ni zanemarivali svoju djecu i bili su dobri prema njoj. Ratni veterani, za razliku od lijenćina koje se nezaslućeno koriste privilećijima u okviru politike *affirmative action*, svojom su ćrtvom za domovinu zaslućili dodijeljene im privilećije. No što ako zaslućni veteran poćini zloćin? Je li on dobar ili zao? Takva pitanja Kekes ne postavlja niti odgovara na njih. Zbog pretpostavke da je svaki ćovjek moralno predodrećen da bude ili dobar ili zao, Kekes zakljućuje da ljudi nisu moralno jednaki, da ne trebaju imati ista prava i da ih pred zakonom treba tretirati na razlićit naćin. To znaći da oni koji su poćinili zloćin trebaju biti lišeni i temeljnih ustavnih prava kao što su pravo na ćivot (u najgorem slućaju), pravo na slobodu i pravo da biraju i da budu birani. Umjesto da se svakom sući na temelju pretpostavke da je nevin dok mu se ne dokaće suprotno, Kekesova teorija implicira da se onima koji su već poćinili neki zloćin treba sućiti drukćije nego dobrima. Ako bi se Kekesova teorija spojila sa Sesardićevom i ako bi se pretpostavilo da je podjela na dobre i zle genetski determinirana i da koincidira s podjelom na one s visokim i one s niskim IQ, s lakoćom bismo došli do slike drućtva u kojem su uvijek isti predodrećeni da budu kaćznjavani i deprivilećirani. U krajnjoj konzekvenciji to bi bilo zatvoreno kastinsko drućtvo genetskog determinizma, mnogo straćnije od Platonove zamisli drućave koja je Sesardiću svojedobno dragog Karla Poppera navela da se strastveno zaućme za otvoreno drućtvo.

Genetske razlike izmeću žena i muškaraca u najmanju su ruku jednako zamjetne kao genetske razlike izmeću crnaca i bijelaca. Sesardić uopće ne govori o mogućim politićkim implikacijama postojanja tih bioloćkih razlika. Ćak ako misli da ih nema ili da ih ne bi trebalo biti, mislim da bi bio dućzan objasniti ćitateljima koje su genetske razlike politićki relevantne, a koje nisu i zašto je tome tako. Isto se pitanje postavlja u vezi s razlikama izmeću etnićkih skupina. Ako su socijalni i ekonomski status posljedica bioloćki determiniranih svojstava lićnosti i ako postoje genetske slićnosti izmeću pripadnika iste etnićke skupine, moće li se Sesardićev hereditarićtićki pristup primijeniti i na analizu mećuetnićkih odnosa te na opravdavanje privilećiranog ili podrećenog poloćaja odrećdenih etnićkih skupina u nekim drućtvima? Je li rasni pristup dopustiv i u slućajevima kad se nije radilo samo o crncima i bijelcima, nego o arijećvskim i nearijećvskim rasama? Premda bi bilo logićno oćekivati da i na to pitanje naćdemo odgovor, u ovoj Sesardićevoj knjizi ga nema.

Čak i kad – prema mojem mišljenju ispravno – objašnjava da se zauzimanje za besplatno visoko obrazovanje zapravo može protumačiti kao zahtjev da siromašni financiraju hirove bogatih jer je u pravilu “postotak djece koja odlaze na fakultet neusporedivo viši među pripadnicima ekonomski srednjeg ili višeg sloja nego među onima s nižim prihodima” (Sesardić, 2012: 112), Sesardić ostaje dužan dati objašnjenje. Ako je siromaštvo posljedica genetski naslijeđenih svojstava, kako se uopće može dogoditi da itko od siromašnih dođe do fakulteta i da ga završi?

Sesardićevo filozofiranje o politici na temelju filozofije znanosti i filozofije biologije redovito ignorira spoznaje o ulozi interesa, ideologija i identiteta, kao i važnost povijesnih činjenica te kolektivnog i osobnog iskustva u oblikovanju političkih opredjeljenja. S jedne strane dovodi u pitanje temelje na kojima je zasnovana suvremena zapadna civilizacija, a s druge se priklanja argumentima iz tradicije koji se svode na nekritičku obranu institucije braka predstavljenu kao da je oduvijek bila takva kakvom je danas brane konzervativci, suprotstavljajući se legalizaciji istospolnih brakova. Govoriti o međurasnim odnosima u Americi a ne spomenuti instituciju ropstva koja je obilježila veći dio novovjeke povijesti te zemlje primjer je zanemarivanja činjenica bitnih za razumijevanje i objašnjenje onoga o čemu se govori. (Što se tiče prigovora da se o rasnim odnosima u Americi danas ne može govoriti ni bez osvrtnja na to da je po drugi put predsjednički mandat povjeren Baraku Obami, složio bih se s njim i dodao da ta činjenica pokazuje koliko je važna ravnopravnost svih građana pred zakonom, neovisno o rasnoj i inoj pripadnosti, te da navodi na zaključak o neosnovanosti hereditarističkih koncepcija koje bi crnog kandidata unaprijed diskvalificirale kao prikladnog za tu odgovornu dužnost zbog neopravdano presumirane visoke vjerojatnosti da je manje inteligentan od bijelih protukandidata.) Posljednjih dvadesetak godina povijesti Hrvatske bitno je obilježeno ratom i nastojanjima svih vladajućih garnitura da Hrvatsku uvedu u EU. Nezaobilazan uvjet ulaska u EU bio je i sudski progon ratnih zločina, kažnjavanje pojava etničkog čišćenja i zakonska zaštita prava etničkih manjina. Upravo je odnos prema suradnji s Haškim sudom i prema istraživanju i sankcioniranju zločina počinjenih protiv pripadnika manjinskih skupina činio važan predmet političkog opredjeljivanja u Hrvatskoj. O pitanju apsolutnog imperativa ulaska Hrvatske u EU, bez kojega nije moguće shvatiti ni unutarnju ni vanjsku politiku Hrvatske od 2000. godine, Sesardić u cijeloj knjizi čiji je znatan dio posvećen hrvatskoj politici ne kaže ni riječi. Umjesto obrazloženog zauzimanja za ovu ili onu političku strategiju ili zakonsko rješenje on se ograničava na zagrižljivo nadmudrivanje kojemu je cilj pokazati da su u krivu njegovi oponenti koje je izabrao ne na temelju kriterija njihove relevantnosti za bilo koju od važnih političkih tema, nego na temelju njihove prikladnosti da budu prokazani i eliminirani kao ljevičari. Zbog svega toga ovu Sesardićevo knjigu smatram primjerom pogrešne primjene filozofije u politici.

LITERATURA

- Abrams, Michael. 2007. *The Real Story on Gay Genes*. http://discovermagazine.com/2007/jun/born-gay/article_print
- Addison, Kenneth N. 2009. "We Hold These Truths to Be Self-Evident..." *An Interdisciplinary Analysis of the Roots of Racism and Slavery in America*. New York: University Press of America.
- Alland, Alexander. 2002. *Racism in Mind. Race, IQ, and Other Racisms*. New York: Palgrave Macmillan.
- Allen, Howard W., Clubb, Jerome M. 2008. *Race, Class, and the Death Penalty. Capital Punishment in American History*. Albany: State University of New York Press.
- Benjamin, Jonathan, Ebstein, Richard P., Belmaker, Robert H. (ur.). 2002. *Molecular Genetics and the Human Personality*. Washington: American Psychiatric Publishing.
- Boaz, David. 2008. *The Politics of Freedom*. Washington: CATO Institute.
- Bolaffi, Guido, Bracalenti, Raffaele, Braham, Peter, Gindro, Sandro (ur.). 2003. *Dictionary of Race, Ethnicity and Culture*. London: SAGE Publications.
- Bowler, Peter J., Pichstone John V. (ur.). 2009. *The Cambridge History of Science. The Modern Biological and Earth Sciences*. Cambridge University Press.
- Burton, Simon. 2006. *The Causes of Homosexuality: What Science Tells Us*. Cambridge: Jubilee Centre.
- Cartwright, John. 2000. *Evolution and Human Behaviour*. Bradford: Bradford Books.
- Coll, Cynthia Garcia, Bearer, Elaine L., Lerner, Richard M. (ur.). 2004. *Nature and Nurture. The Complex Interplay of Genetic and Environmental Influences on Human Behaviour and Development*. Mahwah i London: Lawrence Earlbaum Associates.
- Collin, Peter Hodgson. 2004. *Dictionary of Politics and Government*. London: Bloomsbury.
- Dupré, John. 2003. *Human Nature and the Limits of Science*. Oxford: Oxford University Press.
- Ellison, G., Goodman, A. (ur.). 2005. *Diversity Without Deviance: Human Biology, Science and Society*. New York: Taylor and Francis.
- Feagin, Joe R., Vera, Hernán, Batur, Pinar. 2001. *White Racism*. New York and London: Routledge.
- Fish, Jefferson M. 2011. *The Concept of Race and Psychotherapy*. New York: Springer.
- Flynn, James R. 2008. *Where Have All the Liberals Gone? Race, Class, and Ideals in America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fredricson, George M. 2002. *Racism. A Short History*. Princeton University Press.
- Freedon, Michael (ur.). 2001. *Reassessing Political Ideologies. The durability of dissent*. London and New York: Routledge.
- Genetics and Human Behaviour: the Ethical Context*. 2002. London: Nuffield Council of Bioethics.

- Gerken, Heather K. 2009. *Democracy Index. Why Our Election System Is Failing and How To Fix It*. Princeton University Press.
- Gibson, Gregory C. 2007. Making Sense of Heritability. *Prikaz knjige Nevena Sesardića. The Quarterly Review of Biology*, 82: 77-78.
- Gillborn, David. 2008. *Racism and Education: Coincidence or Conspiracy?*. London and New York: Routledge.
- Gordon-Reed, Annette. 2002. *Race on Trial. Law and Justice in American History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hernandez, Lyla M., Blazer, Dan G. (ur.). 2006. *Genes, Behaviour, and the Social Environment. Moving Beyond the Nature/Nurture Debate*, <http://nap.edu/catalog11693.html>
- Hoffman, John. 2007. *A Glossary of Political Theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hull, Kathleen E. 2006. *The Same Sex Marriage. The Cultural Politics of Love and Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jacobs, Lesley A. 2004. *Pursuing Equal Opportunities. The Theory and Practice of Egalitarian Justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jakoubek, Robert. 2005. *Jesse Jackson. Civil Rights Leader and Politician*. Philadelphia: Chelsea House Publishers.
- Jordan, Mark D., Sweeney, Megan T., Mellon, David M. (ur.). 2006. *Authorising Marriage? Canon, Convention, and Critique in the Blessing of the Same-Sex Unions*. Princeton i Oxford: Princeton University Press.
- Keeley, Brian, Love, Patrick. 2010. *From Crisis to Recovery. The Causes, Course and Consequences of the Great Recession*. OECD.
- Kekes, John. 2003. *The Illusions of Egalitarianism*. Ithaca i London: Cornell University Press.
- Kim, Y. K. (ur.). 2009. *Handbook of Behavioural Genetics*. Springer Science and Business Media: Dawood, Bailey, Martin.
- Kurian, George Thomas (ur.). 2011. *The Encyclopedia of Political Science, 1-5*. Washington: CQ Press.
- Laland, Kevin N., Brown, Gillian. 2002. *Sense and Nonsense. Evolutionary Perspectives on Human Behaviour*. Oxford: Oxford University Press.
- Lewontin, Richard C. 1995. *Biology As Ideology. The Doctrine of DNA*. Ontario: House of Anansi Press Limited.
- Lo, Andrew W. 2012. "Reading About the Financial Crisis: A 21-Book Review", *Journal of Economic Literature*, dostupno online na: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1949908
- Maienschein, Jane, Ruse, Michael (ur.). 1999. *Biology and the Foundations of Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mearsheimer, John J. 2011. "Imperial by Design". *The National Interest*, 111: 16-34.

- Myers, David G., Scansoni, Letha Dowson. 2005. *A Christian Case for Gay Marriage*. New York: PerfectBound.
- Neubeck, Kenneth, Cazenave, Noel A. 2001. *Welfare Racism. Playing the Race Card against America's Poor*. London and New York: Routledge.
- Oftedal, Gry. 2005. "Heritability and Genetic Causation". *Philosophy of Science*, 72: 699-709.
- O'Hear, Anthony (ur.). 2005. *Philosophy, Biology and Life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Owens, Ronn. 2004. *Voice of Reason. Why the Left and the Right are Wrong*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc.
- Parenti, Michael. 2007. *The Stolen Presidential Elections*. Dostupno online na: <http://www.michaelparenti.org/stolenelections.html>
- Pierceson, Jason. 2005. *Courts, Liberalism, and Rights. Gay Law and Politics in the United States and Canada*. Philadelphia: Temple University Press.
- Pinker, Steven. 2003. *The Blank Slate. The Modern Denial of Human Nature*. New York: Penguin Books.
- Plotkin, Henry. 2011. "Human nature, cultural diversity and evolutionary theory". *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 366: 454-463.
- Ponzetti, James J. 2003. *International Encyclopedia of Marriage and Family*, 1-4. New York: Macmillan Reference USA.
- Powell, Joseph F. 2005. *The First Americans. Race, Evolution, and the Origin of Native Americans*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ratcliffe, Peter (ur.). 1994. *'Race', Ethnicity and Nation*. London: UCL Press.
- Richards, Graham. 1997. *'Race', Racism, and Psychology. Towards a reflexive history*. London and New York: Routledge.
- Robertson, David. 2004. *The Routledge Dictionary of Politics*. London and New York: Routledge.
- Rockwell, Llewellyn H. 2008. *The Left, the Right & the State*. Auburn: Ludwig von Mises Institute.
- Romano, Renee C. 2003. *Race Mixing. Black-White Marriage in Postwar America*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Rosenberg, Alex, McShea, Daniel W. 2008. *Philosophy of Biology. A Contemporary Introduction*. London and New York: Routledge.
- Rottschaefer, William Andrew. 1998. *The Biology and Psychology of Moral Agency*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Royster, Deirdre A. 2003. *Race and the Invisible Hand*. Berkeley: University of California Press.
- Sapp, Jan. 1987. *Beyond the Gene. Cytoplasmic Inheritance and the Struggle for Authority in Genetics*. Oxford: Oxford University Press.

- Schwarzmantel, John J. 2008. *Ideology and Politics*. Los Angeles: SAGE.
- Sesardić, Neven. 1993. "Egalitarianism and Natural Lottery". *Public Affairs Quarterly*, 1: 57-69.
- Sesardić, Neven. 2005. *Making Sense of Heritability*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sheldon, Garrett Ward. 2001. *Encyclopedia of Political Theory*. New York: Fact On File.
- Stiglitz, Joseph E. 2006. *Making Globalization Work*. New York: W.W. Norton & Company.
- Stiglitz, Joseph E. 2010. *Freefall. America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*. London and New York: W.W. Norton & Company.
- Tabery, James. 2006. "Fueling the (In)Famous Fire". *Metascience*, 15: 605-609.
- Tabery, James. 2009. "Making Sense of Nature-Nurture Debate". *Biology and Philosophy*, 24: 711-723.
- Taylor, Jared. 2004. *Paved with Good Intentions. The Failure of Race Relations in Contemporary America*. New York: Carroll & Graf Publishers.
- Taylor, Peter. 2011. "Rehabilitating a biological notion of race. A response to Sesardic". *Biology and Philosophy*, 26: 469-473.
- The Financial Crisis Inquiry Report*. 2011. Washington: Official Government Edition.
- United States of America 2 November 2004 Elections*. 2005. OECD/ODIHR Election Observation Mission Final Report, Warsaw, 31 March.
- Voting Irregularities in Florida during the 2000 Presidential Election*, <http://www.usccr.gov/pubs/vote2000/report>
- West, Donald, Green, Richard (ur.). 2002. *Sociolegal Control of Homosexuality*. New York: Kluwer Academic Publishers.
- Wilson, Isaiah. 2007. *Thinking beyond the War: Civil Military Relations and why America Fails to Win the Peace*. New York: Palgrave Macmillan.
- Yurica, Katherina. 2004. *Votergate 2004? Research Studies Uncover Potential Massive Election Fraud*, dostupno online na: <http://www.yuricareport.com/ElectionAftermath04/ThreeResearchStudiesBushIsOut.htm>
- Zamani, Nahal. 2013. *Putting NYPD's Stop-and-Frisk on Trial*, www.opensocietyfoundations.org, March 12.
- Zetter, Kim. 2004. *Researchers: Florida Vote Fishy*, <http://www.wired.com/politics/security/news/2004>
- Zietsch, Brendan P. et al. 2008. "Generic factors predisposing to homosexuality may increase mating success in heterosexuals". *Evolution and Human Behaviour*, 29: 424-433.